

LA INDUSTRIALITZACIÓ DE CATALUNYA. LES FÀBRQUES TÈXTILS DEL RIU CARDENER AL SEGLE XIX

O — LLORENÇ FERRER I ALÒS
UNIVERSITAT DE BARCELONA*

La industrialització tèxtil a Catalunya es va dur a terme en bona part aprofitant l'energia hidràulica. En la historiografia sol haver-hi moltes imprecisions en la cronologia d'aquesta ocupació i en la sociologia de les persones que impulsaren el procés d'ocupació dels rius. Fa temps vàrem iniciar un projecte d'investigació dels orígens de la industrialització a partir del que va ser un dels elements més significatius, les fàbriques de riu. Es tractava de definir on i com es van construir, quines persones hi havia al darrere, quins n'eren els orígens i quina en fou l'evolució.¹ L'objectiu és aclarir,

* Llorenç Ferrer i Alòs és catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània, Facultat de Geografia i Història, C/ Montalegre 6, 08001-Barcelona, <llferrer@ub.edu> <<http://sites.google.com/site/llferrera-los/>>. Aquest article s'inclou dins del projecte «La reconstrucción de la actividad femenina en Cataluña: trabajo y movilidad social» HAR2008/01998-HIST.

1. Hem desenvolupat aquest tema en els següents treballs: Llorenç FERRER ALÒS, «Notes sobre la industrialització de la Catalunya Interior: de les petites fàbriques a les colònies industrials», a DD.AA., *Actes. Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992, p. 189-198; Llorenç FERRER ALÒS, «La cinertería en Manresa en el siglo XIX. Industrialización y pequeña empresa», a Jordi NADAL i Jordi CATALAN (eds.), *La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (s. XIX-XX)*, Madrid: Alianza Universidad, 1994, p. 225-267; Llorenç FERRER ALÒS, *Les fàbriques de riu de Navarques*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1994; Llorenç FERRER ALÒS, «La industrialització tèxtil de Cardona en el segle XIX», a DD.AA., *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Actes*, Cardona: Foment Cardoní. Patronat Municipal de Museus, 1997, p. 183-194; Llorenç FERRER ALÒS, «Les primeres fàbriques i els primers fabricants a la Catalunya Central», a DD.AA., *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1999, p. 1038-1056; Llorenç FERRER ALÒS, «Bergadanas, continuas y mules. Tres geografías de la hilatura del algodón en Catalunya (1790-1830)», *Revista de Historia Económica*, XXII (2) (2004), p. 337-386; Llorenç FERRER ALÒS, «Quan una fàbrica porta a la construcció d'un poble: el cas del Pont de Vilomara (Bages) a mitjan segle XIX», a *Habitatge obrer i colònies industrials a la Península Ibèrica. Vivienda obrera y colonias industriales en la Península Ibérica*: Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, 2008, p. 85-96; Llorenç FERRER ALÒS, «Los beneficios de los tejidos. La empresa Berenguer i Cia de Artés en la industrialización catalana», *Revista de Historia Industrial*, XVIII n. 39 (2009), p. 37-75.

des de la investigació concreta, quins foren els agents que van participar en aquest procés d'industrialització.

En aquesta línia, en el nostre article aportem dades sobre l'ocupació del riu Cardener des de Cardona fins a Castellgalí, quan desemboca en el riu Llobregat. Deixarem de banda la història de les fàbriques de Manresa per evitar una extensió excessiva i que, en part, ha estat publicada en altres llocs,² tot i que inserirem la cronologia de la seva construcció en el marc global d'ocupació del riu.

Des del final del segle XVIII, a Manresa s'era conscient que el cotó era una altra oportunitat econòmica, encara que a la ciutat la seda continuava essent predominant i, per tant, alguns dels comerciants, pagesos i artesans diversos van associar-se per posar en funcionament màquines de filar cotó. No eren societats per fer funcionar la fàbrica, sinó per comprar un edifici i maquinària i cada soci feia anar les màquines quan li tocava a més dels altres negocis en què participava. A diferència d'altres indrets en que predominava la Bergadana o la Mule de fusta, la maquinària de filatura dominant foren les contínues i podríem dir que era un model característic de Manresa i els pobles de l'entorn.³ Les primeres fàbriques van aparèixer al torrent de Sant Ignasi —un torrent de poc cabal però amb un fort pendent— i després al riu Cardener, a tocar mateix de la ciutat, i, ben aviat, en van aparèixer a Cardona, Súria i Navarces amb individus de Manresa que buscaven un salt d'aigua o amb comerciants-paraires locals. El cotó era una nova oportunitat —com ho havia estat la pell, la llana o la seda— i hi havia persones disposades a aprofitar-la, algunes amb molts recursos, altres amb ben pocs.

La primera etapa de l'ocupació del riu Cardener

L'ocupació del riu Cardener va començar a Manresa després de construir les primeres fàbriques al torrent de Sant Ignasi el 1801. Quan el riu

2. Llorenç FERRER ALÒS, «Notes sobre la industrialització...» i «Les primeres fàbriques i els primers...», Josep OLIVERAS SAMITIER, *Desenvolupament industrial i evolució urbana de Manresa (1800-1870)*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985; Àngels SOLÀ PARRERA, *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2004.

3. Llorenç FERRER ALÒS, «Bergadanas, continuas y mules...». Era la màquina d'Arkwright evolucionada, coneguda també com a *throstle*.

creuava la ciutat ja s'aprofitava per regar a la roda del Calderer,⁴ el molí de Travessa, el molí Nou, a la desembocadura del torrent, els molins polvorers i els molins paperers dels Comtals.⁵ Algunes fàbriques van aprofitar aquestes antigues infraestructures:

1804. Fàbrica del Pont de Fusta (I). Va aprofitar la resclosa de l'antic molí ensorrat de Travessa.⁶ El 1817 la fàbrica es va dividir en dues i, per tant, amb la mateixa resclosa funcionava la fàbrica del Pont de Fusta (II).⁷

1805. Fàbrica Cots. Aprofitava el mateix salt d'aigua que l'anterior.

1804. Dels tres molins que hi havia als Comtals, el tercer fou reconvertit en fàbrica tèxtil també en aquest moment...⁸

Aquestes eren les primeres fàbriques que es van construir a tocar de Manresa, però en aquests anys en van aparèixer també a Cardona, Súria i Castellgalí.

Cardona. La fàbrica de la Costa

L'estudi de J. Ferrer Vidal⁹ proporciona pistes sobre les fàbriques de contínues: «*Los Sres. Casals y Vidal, en el molino de Cardona, llamado de la Costa, establecieron una hilandería de 16 máquinas continuas, llamadas inglesas, y sus accesorios, teniendo cada una 48 husos. En Manresa funcionaban también dichas máquinas antes de la guerra citada; pues cuando se estableció dicha fábrica en Cardona, fueron de Manresa los trabajadores para enseñar a los de aquella población [...] En otro molino de dicha villa se montó también otra fábrica con el mismo sistema de maquinaria.*

4. El dret a utilitzar les aigües del riu Cardener per a poder regar (11Q. 7 q.) fou concedit pel Reial Patrimoni el 21 de desembre de 1769. L'establiment de la presa i el canal data del 21 d'octubre de 1779, per un cens de dos rals a Josep Barjau, calderer. El nom de la roda venia de l'ofici de la persona que el va construir (Registre de la Propietat de Manresa n. 1, tom 56, f. 242r, RPM).

5. Resposta a Fco. Zamora, Manresa, pregunta 13, ms. 2468.

6. AHCM, Not. Masramon 1805, 8-VII-1805.

7. AHCM, Not. Mas 1817, f. 524r, 21-XI-1817.

8. AHCM, Not. Mas 1811, f. 241r, 30-IV-1811:

9. José FERRER VIDAL, *Conferencias sobre el arte de hilar y tejer en general y especialmente sobre el de hilar y tejer algodón*, Barcelona: Est. Tip. J. Jesús Roviralta, 1874.

Se montó otra en Suria con las mismas máquinas, pero fue devorado por un incendio y se crearon otras, adoptando casi todas las continuas, throstles, llamadas máquinas inglesas y las mule jenny, conservando todavía muchas bergadanas.»

Els protocols notariais semblen confirmar aquesta activitat. El 10 de gener de 1816, Maria Fornells Riu, vídua d'un blanquer de Cardona, arrendava per deu anys a Bonaventura Vidal Riu, comerciant de Cardona, «*la casa del Feló*» que era al costat mateix del Molí de la Costa. S'especifica que es faran les obres «per la construcció de la fàbrica» per 200 lliures l'any.¹⁰

El 29 de febrer de 1816, Marianna Puig Olzina, vídua d'un doctor en dret, arrendava per cinc anys a Magí Casals Flotats, comerciant de Cardona, «tot aquell casal ab la aygua corresponent, en que vuy se troba plantada la fàbrica de filar cotó als molins anomenats de la Costa» per 200 lliures l'any.¹¹ Al cap d'uns dies, s'arrendava la mateixa fàbrica per cinc anys més (1821-1825) a Bonaventura Vidal, que havia arrendat la casa del costat per deu anys.¹² Magí Casals Flotats no sols s'interessava per la fàbrica sinó que el 1814 arrendava per quatre anys els delmes de diferents llocs de la col·legiata de Cardona per 1.400 lliures l'any.¹³

L'any 1842, encara constava Casals i Cia. en el molí paperer i en el carrer de la Costa¹⁴ i cal suposar que en aquests anys es faria el canvi perquè, l'any 1850, la fàbrica estava gestionada per Ramon Quer. Tenia 8 CV de potència hidràulica instal·lada i 1740 fusos de Mule Jenny. Les màquines franceses havien substituït les angleses.

Súria. La fàbrica de Josep Martí

No hi ha cap dubte que a Súria va funcionar una fàbrica tèxtil en els primers anys del segle XIX. Carrera Pujal es refereix a un informe de la Junta de Comerç de 1815 segons el qual, l'any 1807, el Comte de Cabarrús

10. ACA, Not. Thomasa 1816, f. 12r, 10-I-1816.

11. ACA, Not. Thomasa 1816, f. 83r, 29-II-1816.

12. ACA, Not. Thomasa 1816, f. 127r, 30-III-1816. Ignasi Herp Rallat de Manresa, que va posar en funcionament la fàbrica del Pont de Navarcles per teixir llana, va comprar una acció en aquesta societat l'any 1819. Vegeu SOLÀ PARERA, *Aigua, indústria i fabricants...*

13. ACA, Not. Thomasa 1814, f. 217r, 22-V-1814.

14. «Guía de Forasteros de Barcelona» (1842).

va introduir màquines a Barcelona (Mule Jennies) i afegeix «*Igual operación acaba de practicar José Martí para la instalación del establecimiento que ha tomado en el lugar de Suria*».¹⁵ Es dedueix, doncs, que en aquesta fàbrica es van instal·lar algunes de les primeres mules de Catalunya. A. Solà ha corroborat amb una aportació excel·lent el tema. Pau Serrano, el maquinista instal·lat a Manresa a la fàbrica Serrano, un fill de Josep Martí Serra (botiguer de draps de Barcelona), Ramon Martí (fill de Ramon Martí Serra de la societat Martí i Cia. de Cardona) i Andreu Martí de Manresa van viatjar a Tolosa de Llenguadoc per comprar sis Mule de 120 fusos, cinc màquines de cardar, quatre metxeres i altres màquines necessàries per un import de 32.080 lliures. El mes de desembre de 1806, el maquinista francès Jean Abadie era a Súria per muntar les màquines.¹⁶ La novetat d'aquesta experiència és que utilitzava Mule i no contínues, com era normal fins aleshores a la zona. On es va instal·lar la fàbrica? Va durar gaire l'experiència?

No ho sabem. Ferrer Vidal parlava d'un incendi i que es van establir contínues: «*Se montó otra en Suria con las mismas máquinas, pero fue devorado por un incendio*».¹⁷ L'incendi va provocar un canvi de maquinària i es va adaptar a la tecnologia de les contínues, predominant a la comarca? És possible que la fàbrica fos la que coneixem com a fàbrica Vella de Súria. El cert és que va desaparèixer, ja que no va ser fins a l'any 1842 que Joan Alsina, hisendat de Súria, va arrendar a Víctor Faura, comerciant d'Artés, per quinze anys, l'edifici que havia estat molí paperer per ubicar-hi una fàbrica.¹⁸

Aquestes iniciatives mostren el dinamisme del nucli de Cardona, connectat amb Barcelona i amb complicitat a Manresa, i l'interès per les noves tecnologies tèxtils i per aprofitar les noves oportunitats que oferia la filatura del cotó.

15. JAIME CARRERA PUJAL, *Espíritu y fuerza de la industria textil catalana*, Barcelona: Ed. del Fomento de la Producción Española, 1943.

16. SOLÀ PARERA, *Aigua, indústria i fabricants...*; ÀNGELS SOLÀ PARERA, «L'arrendament dels drets senyorials i la formació de la burgesia catalana de mitjan segle XIX», a DD.AA., *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*, Barcelona: Crítica, 2004, p. 893-906.

17. FERRER VIDAL, *Conferencias sobre el arte de hilar...*

18. AHCM, Not. Mas 1842, f. 206r, 5-IV-1842.

Castellgalí. La fàbrica Barrera i Monteys

Uns ciutadans de Manresa van anar a Castellgalí, un poble proper a la ciutat, per aprofitar l'energia hidràulica i per instal·lar màquines contínues. Aquesta fàbrica s'ha de relacionar amb l'existència prèvia de dos molins:

a/ *Molí Vell*. Estava situat al marge esquerre del riu i va ser construït l'any 1643. Josep Hosta Gamisans, probablement el darrer moliner, el va vendre l'any 1874 a Antònia Hosta, vídua de Càndid Gibert, natural de Castellgalí i veí de Manresa. L'any 1879, el van vendre a Josep Bosch Ferrusola, tintorer, per 3.240 ptes. El 13 de gener de 1888, el compraren Josep i Camil Monteys Puigmartí, fabricants de Barcelona, que ja posseïen la fàbrica que després analitzarem.¹⁹

b/ *Molí Nou*. Estava situat al marge dret i fou edificat per Valentí Casajoana, propietari de Castellgalí, l'any 1806, quan la batllia va autoritzar l'ús de les aigües del riu. El 4 d'abril de 1852, Eudald i Josep Barrera, propietaris de la fàbrica, el van comprar a Casajoana i el van incorporar al patrimoni de la fàbrica.²⁰

Tot sembla indicar que Valentí Casajoana va construir el molí i, el 19 de març de 1816, va vendre per 712 lliures a Josep Ginabreda, Joan Claret, Francesc Martrus i Salvador Puig, comerciants de Manresa, la meitat de l'ús de l'aigua establerta l'any 1806, amb el dret a construir fàbriques,²¹ i un tros de terra de 20 q. per 500 lliures.²²

L'any 1818, la fàbrica ja estava construïda i «havent sobrevingut als referits Ginabreda, Martrus, Puig y Casajoana algunas impensadas ocurrencias que los impossibilitian respectivament de continuar», la societat es desfeia. Joan Claret es quedava la fàbrica per 13.600 lliures amb les seves màquines (sis de filar i dues de cardar) i els socis es repartien els capitals.²³

Immediatament després, Joan Claret va formar una societat amb Martí Codina, comerciant que acabava de separar-se de la societat que formava amb Onofre Batlles a la fàbrica de les Fontetes de Manresa. L'11 de novembre de 1823, va morir Martí Codina i el van succeir la seva vídua Agnès Codina Oliveras i el seu fill Ignasi Codina, que ja vivien a Barcelona.²⁴ La

19. Registre de la Propietat n. 2 de Manresa, tom 211, f. 103r, RPM.

20. AHCM, Not. Mandres 1852, 4-IV-1852.

21. AHCM, Not. T. Coma 1816, f. 33r, 19-III-1816.

22. AHCM, Not. T. Coma 1816, f. 32r, 19-III-1816.

23. AHCM, Not. Mandres 1818, f. 3r, 1-I-1818.

24. AHCM, Not. Mas 1824, f. 276r, 7-XI-1824.

societat es va desfer el 7 de maig de 1831. Ignasi Codina va rebre 3.000 lliures per les màquines i la fàbrica quedà de nou en mans de Josep Claret.²⁵ La maquinària es va vendre l'11 d'agost de 1830 a Pere Pedragosa, fabricant de Sallent, per 3.000 lliures, a pagar en sis anys i al 6% d'interès.²⁶

Durant aquest temps Joan Claret i Cia. no va explotar la fàbrica directament sinó que l'arrendà per tres anys a Jaume Girbau, de Sant Feliu del Racó, per 600 lliures l'any (1826-1829) i a Josep Ferran, de Calaf, pel mateix preu,²⁷ per tres anys més que no es van complir.

El 26 de maig de 1832, Joan Claret, comerciant de Manresa, va vendre a Anton Barrera, maquinista, natural de Ripoll i habitant de Manresa, la fàbrica de Castellgalí per 3.000 lliures (*sic*).²⁸ L'any 1840, Anton Barrera i Valentí Casajoana van refer el conveni «ja que dit Anton Barrera vol edificar de nou y engrandir lo casal de la fàbrica», és a dir, la fàbrica creixia.²⁹ El 29 de gener de 1841, es donava entrada en una quarta part a Josep Monteys i Pla, segurament per capitalitzar la societat.³⁰

El 12 d'abril de 1849, una vegada havia mort Antoni Barrera, els seus dos fills, Eudald i Josep Barrera Seguí, Josep Monteys Pla i altres van constituir la societat Monteys i Cia. Josep Barrera es va separar de la societat, la qual, el 9 de juny de 1855, es va refer amb Eudald Barrera i Jaume Monteys amb un capital de 42.375 duros per cinc anys.³¹

Els diferents inventaris i notícies proven que va ser una fàbrica típica de màquines contínues des del començament. El 7 de novembre de 1824, a l'inventari dels béns de Martí Codina constava la maquinària de la fàbrica: «Un diable per batre lo cotó, tres cardas, una manua de vuyt fochs, sinc màquinas de sexanta fusos, duas de vuytanta fusos y una de seixanta quatre fusos. cinch dotzenes de pots de llauna petits y deu de grans.»³² En total, 524 fusos de filar.

Quan l'any 1830 es va vendre la maquinària a Pere Pedragosa per 3.000 lliures, constaven vuit màquines angleses i tres cardes. L'any 1848, tenim

25. AHCM, Not. Mas 1831, f. 180r, 7-V-1831.

26. AHCM, Not. Mas 1830, f. 559r, 11-VIII-1830.

27. AHCM, Not. Mas 1825, f. 474r, 28-XI-1825.

28. AHCM, Not. Mas 1831, f. 213r, 26-V-1831. Creiem que la xifra no és correcta i que haurien de ser 30.000 lliures.

29. AHCM, Not. Mas 1840, f. 241r, 27-V-1840.

30. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 227r, 24-X-1848.

31. Registre de la Propietat n. 2 de Manresa, tom 14, f. 105r; tom 132, f. 54r; tom 181, f. 58r, RPM.

32. AHCM, Not. Mas 1824, f. 276r, 7-XI-1824.

una relació detallada de les màquines de la fàbrica comprades l'any 1833, quan Anton Barrera va comprar l'edifici: «divuyt contínuas de noranta sis y cent puas ab vestigis de fusta; dos contínuas de vuytanta fusos ab vestigis de fusta; tres contínuas inglesas de dos cents fusos totas de ferro; una contínua també inglesa de dos cents vint fusos tota de ferro.»³³ Es continuava utilitzant la tecnologia de la contínua però amb màquines més grans que les que hi havia abans.

En la llista de 1850, la fàbrica de Castellgalí de Barrera i Monteys tenia una potència hidràulica de 30 CV, vint-i-tres màquines de preparació, 2.760 fusos de contínua i dues màquines de torçar de 280 fusos.³⁴

Josep Ginabreda

En sabem poc més que en el segle XVIII eren platers i, al mateix temps, comerciants. L'any 1763, pagaven 3 lliures de «ganancial» al cadastre, la qual cosa indica que duien a terme activitats comercials.³⁵ Maurici Ginabreda, plater, tenia 20 jornals de regadiu, 2,9 de vinya, 0,9 d'oliveres, 0,9 de secà i 1,25 d'hort l'any 1830, un patrimoni important dins la ciutat.³⁶ Formava part de l'artesanat acomodat del segle XVIII que invertia en negocis diversos i que va apostar pel cotó com un negoci més, encara que fos per poc temps.

Joan Claret

No en sabem gran cosa. Apareix l'any 1806 com a passamaner —algunes vegades com a veler i comerciant—, estava casat amb M. Àngela Codina, filla de Martí Codina,³⁷ va participar en les primeres fàbriques i es va associar amb el seu gendre a la fàbrica de Castellgalí, una vegada Joan Claret es va quedar sol quan els altres socis de la societat van abandonar la societat. Va fer testament el 1850. Va tenir problemes amb el seu hereu «respecte de que mon fill Manuel Claret ha malbaratat o desperdiciat la més

33. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 227r, 24-X-1848.

34. Guillermo GRAELL, *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, Barcelona: s.a.

35. AHCM, Actes Ajuntament de Manresa 1764-1767 i Ganancial de 1793, Carpetes Cadastre.

36. AHCM, Cadastre de 1830.

37. AHCM, Not. Masramon Test 1806, f. 238r, 11-XI-1806.

considerable part de la mia fortuna en quantitat de 10.723 duros set rals habent a més deixat un deute o descubert de 6000 duros aproximadament a son càrrec y haventme donat altres molt seriosos disgustos y ocasionat grans perjudicis». El va desheretar i va nomenar hereus a parts iguals Francesc i Eusebi Claret Reguant. Sabem que una filla seva estava casada amb Eudald Barrera, fill de qui havia comprat la fàbrica de Castellgalí.

Suposem que van continuar en el món dels negocis, ja que Francesc Claret Reguant va acabar heretant la fàbrica dels Carbones Eléctrics de Castellgalí que havia posat en marxa Climent Asols.³⁸ Van continuar formant part de l'elit de la burgesia de la ciutat.

Francesc Martrus

També en sabem poca cosa. Anton Martrus, veler de Manresa, estava casat amb Agnès Bovets, filla de Jacint Bovets, veler, i, l'any 1785, Agnès va esdevenir hereva del patrimoni Martrus. Tenien una casa al carrer Urgell, un obrador de veler amb un teler, una casa a carta de gràcia i 8,5 jornals de terra entre vinya, olivera i regadiu.³⁹ Tal vegada aquesta circumstància va permetre'ls una millora social considerable i que es poguessin iniciar en els negocis. L'any 1812, Francesc Martrus Bovets, veler, hereu, pagava 600 lliures de dot a la seva germana.⁴⁰ L'any 1835, Francesc Matrus apareix com a comerciant quan es casa amb Vicenta Cabanes, pubilla i hereva del patrimoni Cabanes.⁴¹

Salvador Puig

No tenim referències precises d'aquest soci.

38. Josep CAMPRUBI PLANS, *Fàbriques i empreses. 10 anys de reportatges a Regió-7 (1984-1994)*, Manresa: Gràfiques Montanyà, 1994.

39. AHCM, Not. Masramon 1785, f. 141r, 5-VI-1785.

40. AHCM, Not. Mas 1812, f. 271r.

41. AHCM, Not. Mas 1835, f. 336r, 17-XI-1835.

Anton Barrera

Era maquinista, natural de Ripoll i veí de Manresa. Aquestes dades són interessants ja que, d'una banda, corroboren el paper dels maquinistes en aquesta primera etapa com a mà d'obra especialitzada molt buscada que acabaren comprant fàbriques, i, de l'altra, confirmen l'origen geogràfic lligat a les fargues i la producció de claus de Ripoll i els pobles dels voltants.

Anton Barrera Saleta es va casar amb Eudalda Seguí l'any 1811. Va morir el 1848 i va deixar 1.000 lliures de llegítima a les seves filles. L'any 1841, Eudald Barrera es va casar amb M. Àngela Claret, filla del propietari que li havia venut la fàbrica.⁴² Eudald i Josep van heretar la fàbrica i sembla que la van gestionar de forma directa associats als Monteys.

Josep Monteys i Pla

Tot sembla indicar que Anton Barrera i els seus fills necessitaven un soci capitalista que donés un impuls a la fàbrica. El van trobar en Josep Monteys i Pla, que acabaria controlant la fàbrica. Era un tintorer de Barcelona especialitzat a principis de segle en el tint vermell d'Adrionòpolis, que proporcionava un color de gran qualitat. Tenia el taller al carrer Hospital i el prat a Sans i hem de suposar que buscaren a Castellgalí la fàbrica de filats complementària, ja que la base de l'empresa va continuar situada a Barcelona.⁴³

La segona onada de fàbriques a mitjan segle XIX

Les primeres fàbriques havien entrat en funcionament entre 1804 i 1820, solien ésser petites i estaven dividides a vegades entre diferents socis. No se sap del cert si eren centres de producció que cada soci utilitzava quan li anava bé. A finals de la dècada dels anys trenta, aquest model es va esgotar i una nova tecnologia de màquines Mule de ferro i després selfactines i telers mecànics va substituir l'anterior. Les fàbriques havien de ser més grans, amb salts d'aigua més potents, i s'organitzaven a l'entorn de la

42. Registre de la Propietat n. 2, tom 14, f. 105r.

43. Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1992.

producció massiva de filats i teixits. Les primitives fàbriques es van haver de modernitzar i en van sortir de noves. Repassem les que van aparèixer al llarg del riu Cardener.

Cardona. La fàbrica de la Costa

Hem vist que fou la primera fàbrica que va funcionar a Cardona amb màquines angleses. L'any 1850, la feien funcionar Ramon Quer, que hi tenia instal·lada una potència de 8 CV, amb tretze màquines de preparació, 1.740 fusos de Mule i ocupava trenta persones. Aquest mateix any, Ramon Quer tenia una fàbrica de teixits amb tetanta-vuit telers senzills. L'any 1862, Ramon Quer tenia instal·lats 840 fusos, amb un capital de 190.400 pessetes i trenta-quatre obrers.⁴⁴ És possible que la fàbrica funcionés en arrendament.

En realitat, sabem que Ramon Puig i Molins, propietari i veí de Barcelona, feia constar que la fàbrica era seva com a hereu de la seva mare, Marianna Puig Olzina. Ramon Puig la va establir a Ramon Comte Serra, natural de Vic, i Josep Viladomat i Gorgas, fabricants, per 4.500 pessetes i, el 24 de novembre de 1876, Comte i Viladomat van rescatar el domini directe d'aquell cens pagant 150.000 pessetes. Procedien de l'artesanat tèxtil de l'Osona i del Berguedà.

Entre els socis es van establir lligams de parentiu. Ramon Comte Serra es va casar amb Maria Viladomat Solanes, germana de Cristòfor Viladomat, per estrènyer les relacions entre les dues famílies que ja treballaven juntes. Cristòfor va morir solter el 25 d'abril de 1900 i va deixar els seus béns a la seva germana Maria. El 20 d'octubre de 1910, la fàbrica de la Costa passava a ser propietat de Josep Comte i Viladomat.⁴⁵

Cardona. La fàbrica Aranyó a la Coromina

És una altra de les fàbriques antigues de Cardona i en sabem poca cosa. L'any 1850, Onofre Soler la feia funcionar amb 12 CV de força hidràulica,

44. Guillem GRAELL, *Historia del Fomento...*, p. 448-449; GIMÉNEZ GUÍTED, *Guía fabril e industrial...*

45. Tom 110, f. 207r-211r, tom 115, f. 202r, tom 135, f. 83r-84r; tom 170, f. 204r; Registre de la Propietat de Berga.

2.660 fusos de Mule, dues màquines de torçar amb 448 fusos i cinquanta-vuit treballadors. També declarava quaranta telers mecànics i setanta treballadors.⁴⁶ El 7 de juliol de 1855, Mariano Gonder i Nadal, propietari, establí a Joan Aranyó i Argelaguet, perxer, natural de Manresa i veí de Barcelona, la meitat del molí i la fàbrica per un cens de 960 lliures anuals. L'altra meitat fou establerta a Josep Garriga Llastanós i Francesc Pitxot Selva.⁴⁷

El 25 de gener de 1854, es va constituir a Gràcia (Barcelona) una societat que funcionava amb el nom d'Aranyó i Cia. formada per Josep Garriga, Joan Aranyó, Gaietà Gomis i Àngel Samsó, dedicada als teixits de cotó. Van decidir traslladar-se a Cardona i es van instal·lar en un edifici que no necessitava força hidràulica, com la majoria de fàbriques existents en aquella vila.

A Cardona, una vegada obtinguda la fàbrica de riu, el 15 d'abril de 1857, van constituir una nova societat formada per Josep i Manel Garriga Llastanós, Joan Aranyó Argelaguet, Francesc Pitxot i Selva i Onofre Soler (que apareixia a la relació de fàbriques de 1850) i que funcionaria amb el nom de Garriga, Aranyó i Cia., amb l'objectiu de filar i teixir cotó a la fàbrica de la Coromina. El 8 d'octubre de 1861, es va retirar de la societat Francesc Pitxot a canvi de 137.432 rals; el 23 de gener de 1863, es pagava a Onofre Soler el que havia invertit a la societat i, el 12 de desembre de 1868, es van retirar els hereus de Manel Garriga, que tampoc no estaven interessats en la fàbrica, a canvi de 13.100 duros. D'aquesta manera, Josep Garriga i Domingo Aranyó van esdevenir els únics socis amb un capital d'1.097.325 rals.

L'any 1862 Garriga i Cia. declarava 3.164 fusos, catorze cardes, cinquanta-nou telers mecànics i un capital de 518.640 rals i vuitanta-un treballadors.⁴⁸ En aquesta mateixa relació apareix una fàbrica de teixits de Gaietà Gomis amb catorze telers comuns i un blanqueig amb 500.000 rals de capital i quaranta-vuit treballadors. Podrien ser les dues fàbriques que la societat tenia a Cardona.

El 17 de març de 1869, es retiraven de la societat per produir teixits els hereus d'Àngel Samsó, que van rebre 322.850 rals. Fou en aquest context

46. GRAELL, *Historia del Fomento...*

47. Totes les informacions sobre aquesta fàbrica procedeixen del tom 89, f. 88r; tom 276, f. 15r, Registre de la Propietat de Berga.

48. GIMÉNEZ GUÍTED, *Guía fabril...*

que van decidir fusionar les dues societats en una de sola, que va anomenar-se Domingo Aranyó i Cia. Domènec Aranyó Rodon, fabricant, vidu de Carme Albrich Tarrés, era l'hereu de Joan Aranyó. Va morir l'11 d'agost de 1897 a Barcelona i va fer hereus els seus quatre fills. La fragmentació excessiva va portar a una situació sense sortida. El 10 de maig de 1900, Josep Garriga Serra venia la meitat de la fàbrica a Joan Martí Caraltó i, el 10 de juliol de 1902, començaven les vendes de les parts dels Aranyó a la mateixa persona, que es convertia així en el nou propietari de la fàbrica de la Coromina.

Súria. La fàbrica Vella

La primera notícia d'aquesta fàbrica data del 5 de maig de 1842, quan Joan Alsina, hisendat de Súria, arrendava a Víctor Faura, comerciant d'Artés, per quinze anys «tot aquell edifici, situat bora lo riu Cardoner frente de la vila de Súria, que actualment té un sol pis, lo qual anteriorment era un molí paperer, a efecte de dit edifici una fàbrica». Víctor Faura es comprometia a aixecar un pis a l'edifici.⁴⁹ Al cap d'uns mesos, el mateix Faura, fabricant de filats de cotó d'Artés, arrendava per vuit anys el molí paperer anomenat l'Alsina a Joan Pons, paperer de Manresa, per un preu de 300 lliures cada any⁵⁰ amb una sèrie de pactes sobre el repartiment de l'aigua. El 22 de març de 1849, s'arrendava a Anton Iglesias, paperer de la Pobla de Claramunt, per 260 lliures l'any.⁵¹ En 1846, la fàbrica ja funcionava, com es dedueix d'un subarrendament del molí paperer que no es va produir.⁵² També aquest any Víctor Faura i Josep Soler, fabricants de cotó d'Artés, van formar una societat anomenada Faura, Soler i Cia. per teixir cotó a la quadra arrendada a Súria. El capital era de 900 lliures (600 lliures les aportava Faura i 300 lliures Soler). Joser Soler seria el director i cobraria en funció dels telers instal·lats.⁵³ El capital ens dóna una idea de la modèstia de la societat.

En la propietat del molí s'havia produït un canvi important. Cristòfor Moncunill, pagès i hisendat de Fals, era l'hereu del patrimoni Alsina arran

49. AHCM, Not. Mas 1842, f. 206r, 5-IV-1842.

50. AHCM, Not. Mas 1842, f. 534r, 29-XI-1842.

51. AHCM, Not. Mas 1849, f. 150r, 22-III-1849.

52. AHCM, Not. Mas 1846, f. 325r, 18-V-1846.

53. AHCM, Not. Mas 1846, f. 664r, 30-XI-1846.

del casament entre els seus pares, al seu torn hereu i pubilla. El 18 de maig de 1847, es va casar amb Narcisa Parellada, filla de Pau Parellada, hisendat de Terrassa, que havia aportat 2.500 lliures de dot,⁵⁴ una xifra que mostra el nivell social dels contraents. El 28 de febrer de 1850, va esclatar el conflicte entre Víctor Faura i Cristòfor Montcunill sobre les obres realitzades que van acabar en una concòrdia.⁵⁵ Hom té la impressió que el que volia era acabar amb l'arrendament, ja que hi havia la intenció de construir una fàbrica nova. Víctor Faura va deixar el molí el 29 de febrer de 1856.

El 30 de novembre de 1853, es creà la societat Pío Muncunill, José Parellada i Cia. «*para establecimiento de una fábrica de hilados y tal vez tejidos de algodón*» per vint anys i amb un capital social de 36.000 duros que es distribuïen de la següent manera: Teresa Alsina, pubilla, i Cristòfor Moncunill, hereu, 14.400 duros; Pius Moncunill, un altre fill, 1.600 duros; Josep Llauger, de Barcelona, 16.000 duros, i Josep Parellada, de Terrassa (parent de la dona de Cristòfor), 4.000 duros. Els dos darrers l'aportaven en efectiu i els dos primers amb el terreny i l'edifici que es disposaven a construir.⁵⁶

En la relació de 1862 apareix a Sùria una fàbrica de filats dels senyors Mancunill, Parellada i Cia. amb nou cardes i 2.400 fusos mecànics que ocupaven vint-i-tres obrers.⁵⁷ La societat va durar fins al 1873, Cristòfor Montcunill es quedà amb la fàbrica, valorada en 18.227 duros, i els motors de la fàbrica, 6.279 duros. Va estar en mans dels descendents de la família fins al 1983, quan fou venuda a Jaume Galobart Torres, de Manresa.⁵⁸ No sabem si la fàbrica es va explotar de forma directa o si fou arrendada.

Víctor Faura Canals

Valentí Faura era un pagès d'Artés, casat amb Teresa Puig de la Bauma, una cabalera d'una masia de Mura. Quan va morir, l'any 1798, tenia una casa al carrer Ample d'Artés, una mula, cinc bótes amb 70 cargues de capa-

54. AHCM, Not. Mas 1847, f. 327r, 18-V-1847.

55. AHCM, Not. Mas 1850, f. 134r, 28-II-1850.

56. Josep REGUANT AGUT, *Súria 1871-1873*, tesi de llicenciatura, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1982.

57. GIMÉNEZ GUÍTED, *Guía fabril...*

58. Tom 34, f. 80r; tom 170, f. 87r; tom 219, f. 55r; tom 308, f. 214r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

ciutat, dos horts i cinc vinyes amb una extensió de 19 Q.⁵⁹ Un any abans, l'hereu de Valentí Faura, també pagès, es casà amb Rosa Canals, filla d'una masia de Sant Joan de Vilatorrada que aportava un dot de 1.000 lliures.⁶⁰ Amb aquest dot ens adonem que estem davant d'una família de pagesos mitjans d'Artés que no tenia cap contacte amb la indústria tèxtil.

El més sorprenent i excepcional és que el fill gran de Josep Faura Canals es va llicenciar en medicina l'any 1824, fou catedràtic per oposició al Real Colegio de Medicina y Farmacia de Navarra i més tard va exercir a l'Hospitalet.⁶¹ Les professions liberals eren una nova sortida per a les classes mitjanes, però això va ocasionar problemes a la família, ja que l'hereu no continuava l'ofici dels pares ni se'n cuidava. L'any 1830, es va haver d'aclarir la situació i sabem que els altres dos germans —Jaume i Joan— eren seminaristes i que a Artés només hi quedava Víctor, al qual van compensar donant-li una casa al costat de la casa pairal.⁶² El 10 de gener de 1834, Víctor Faura, fabricant de cotó, es va casar amb Raimunda Prat, filla de Ramon Prat, fabricant de cotó de Santpedor que va aportar un dot de 300 lliures.⁶³ No era una quantitat remarcable. El 1838, consta que tenia una fàbrica amb quatre telers de cotonines i quatre de cotó; així mateix, sabem que el 1842 es va instal·lar al molí de l'Alsina de Súria i que va ser-hi fins al 1856, això sí, amb uns capitals més aviat modestos.

L'any 1851, van intentar resoldre de nou el conflicte familiar. Valentí Faura, el pare, havia nomenat hereu Josep Faura, metge, l'any 1823, com era habitual, amb un llegat de 200 lliures i «en cas vulgan estudiar que dit mon hereu les ajudia en quant puga fins sien ordenats y lo mateix tiran per algun ofici mentre seran aprenents».⁶⁴ La marxa del germà gran i el fet que els dos petits haguessin estudiat al seminari havien deixat Víctor Faura, el fabricant, a la casa paterna cuidant dels seus pares i pagant els estudis dels seus germans (que es valoraven en 4.000 lliures cadascun). Víctor reclamava al seu germà gran 4.200 lliures pels seus drets i 2.000 lliures per haver-se ocupat dels seus pares. El metge no tenia diners en efectiu i, per això, va renunciar als béns d'Artés i Sallent a favor del seu germà Víctor, valorats

59. AHCM, Not. Cerarols 1798, f. 270r, 19-XI-1870.

60. AHCM, Not. Camps 1797, f. 77r.

61. Josep Faura i Canals, Programa de la XXIII Fira d'Artés, 1983, Biblioteca Pública d'Artés.

62. AHCM, Not. Camps 1800, 3-VI-1830.

63. AHCM, Not. Camps 1834, 10-I-1834.

64. AHCM, Not. Camps 1823, f. 53r, 22-IV-1823.

en 6.200 lliures (aproximadament els béns que es van inventariar el 1798).⁶⁵ Amb aquesta operació, Víctor es convertia a la pràctica en l'hereu dels béns dels seus pares.

Les tres fàbriques de Sant Joan de Vilatorrada

Sant Joan de Vilatorrada es troba prop de Manresa i, de fet, la construcció d'aquestes fàbriques és l'expansió natural cap al nord a la recerca de salts d'aigua per part de fabricants de Manresa. Caldrà fixar-nos en qui va desenvolupar el projecte.

El 27 de febrer de 1853, Oleguer Borràs, comerciant, natural d'Igualada i Francesc Burés, fuster de Manresa, van fer la llista de les coses que havien comprat i reconeixien que també ho havien fet en nom de Francesc Gallifa Perera, comerciant de Manresa.⁶⁶ Així, el 17 de juny de 1851, Ramon Soler de Asprer, un hisendat de Manresa, els establia 3 Q. del mas Flaquer per un cens de 50 lliures anuals i una entrada de 1.666 lliures. El dret de fer servir les aigües del riu valia 1.500 lliures i procedia d'un establiment fet el 8 de gener de 1686 a favor de Lluís Soler de Peguera. El 5 d'octubre de 1851, Salvador Torrents Vila, pagès, venia 18 Q. per 2.039 lliures. El 22 de desembre de 1851, Joaquim Argullol cedia terrenys per fer una presa a canvi d'un cens de 533 rals. L'any 1852, van comprar les terres per fer un canal. La successió de compres mostra que tots tres compradors tenien molt clara l'estratègia de construir una fàbrica. El 24 de gener de 1853, ja estava en construcció: «en virtut de haber posat ja en obra lo projecte de edificar una fàbrica.»⁶⁷

El 18 de juliol de 1853, Francesc Burés, Oleguer Borràs i Francesc Gallifa es repartien els drets d'utilitzar l'aigua en tres parts: Gallifa se'n quedava la meitat i Burés i Borràs l'altra meitat.⁶⁸ Des d'aleshores, van funcionar tres fàbriques amb el mateix canal.

65. AHCM, Not. Cerarols 1851, f. 465r, 25-XI-1851.

66. AHCM, Not. Mandres 1852-1863, f. 65r, 27-II-1853.

67. AHCM, Not. Mandres 1852-1853, f. 62r, 24-I-1853.

68. Francesc COMAS, «Sant Joan de Vilatorrada», a DD.AA., *Història del Bages*, Manresa: Parcir, 1988.

La fàbrica Gallifa

El 8 d'abril de 1845, tal com veurem més endavant, es va formar la societat Argemí, Gallifa i Cia. composta per Llorenç Balari Ferrer, comerciant de Barcelona, Isidre Argemir Genovés, Francesc Gallifa Gomis i Maurici Torra Cornet, comerciants de Manresa, amb un capital de 60.000 lliures de tal manera que el primer tenia 2/5 parts i la resta de socis 1/5 part.⁶⁹ L'objectiu era fer funcionar la fàbrica de les Roques de Sant Pau que s'havia construït a Manresa.

El 4 de maig de 1854, i amb la nova fàbrica de Sant Joan ja construïda, es reformulava la societat. El 13 de novembre de 1871, Magí Gallifa Perera, fabricant de Barcelona, que havia entrat en la reestructuració de 1854, va vendre la seva part als altres socis per 25.952 escuts. La societat va durar fins al 10 de desembre de 1885. Aquesta mateixa companyia, propietària de la fàbrica, va vendre l'edifici a la nova societat Balari, Gallifa, Vila i Cia. amb un capital de 150.000 pessetes i formada, entre altres socis, per Francesc Vila Perera, Joaquim Matas Creus, Llorenç Balari Coll i Magí Gallifa Gomis. Després de defuncions i divisions, la societat es va dissoldre el 10 de gener de 1899 i la fàbrica es va repartir entre Magí Gallifa Gomis, Lluís Vila Miralles i Josep M. Mata Oriach. Els hereus van constituir, el 14 de maig de 1927, la Industrial Anónima G.V.C.⁷⁰

La fàbrica Burés

Francesc Burés, fuster de Manresa, posseïa aquesta fàbrica que disposava d'una quarta part de l'aigua. L'any 1862 hi havia setze telers i 1.500 fusos i ocupava trenta-sis persones.⁷¹ L'hereu de Francesc fou Esteve Burés, que va inscriure la fàbrica l'any 1867. Aquest va morir el 20 de desembre de 1893 i, encara que va nomenar hereu Francesc Burés i Borràs, aquest va renunciar a aquesta fàbrica, que va passar a la seva germana Antònia Burés Borràs, casada amb Llogari Torrents. La fàbrica sortia de la línia principal i passava a incorporar-se a les fàbriques que feien funcionar els Torrents.⁷²

69. AHCM, Not. Mas 1845, 8-IV-1845, f. 213r.

70. Tom 36, f. 247r; tom 329, f. 130r; tom 406, f. 38r; tom 518, f. 216r; tom 695, f. 195r; tom 751, f. 30r; Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

71. GIMÉNEZ GUÍTED, *Guía fabril...*

72. Tom 121, f. 30r; tom 207, f. 117r; tom 458, f. 50r; tom 695, f. 35r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Sobre la gestió de la fàbrica sabem que el 23 d'octubre de 1855, Francesc Burés Balet l'arrendà a Josep Pons i Enrich, comerciant de Manresa, per 2.500 lliures. Tal vegada els Burés no es dedicaven encara a la fabricació ja que la seva acumulació s'havia produït en el ram de la construcció. Amb la incorporació d'Esteve i la següent generació, els Burés es van convertir en fabricants. El 24 de novembre de 1869, Esteve, Ignàsia i M. del Carme Burés Arderiu constituïen una societat per filar i teixir cotó a Sant Joan per deu anys amb un capital de 27.000 duros a parts iguals que funcionaria amb el nom de Burés Hnos. Esteve arrendà la fàbrica per 22.000 duros l'any; Frederic Oms —el marit de la Carme— en seria el director i Esteve i el marit d'Ignàsia els administradors.⁷³

La fàbrica Borràs

Aquesta fàbrica estava inscrita a nom d'Oleguer Borràs e Hijos, l'empresa que la feia funcionar. L'any 1862, tenia 2.000 fusos, un capital de 154.000 rals i trenta-un obrers. Oleguer Borràs va morir l'any 1880 i va nomenar hereu d'una tercera part el seu fill Isidre Borràs Pons. El 29 de juny de 1884, la fàbrica fou arrendada a Vda. e hijos de Joan Coma Babra, el gerent de la qual eran Joan Coma Babra, fabricant, natural i veí d'Igualada, per deu anys i 22.500 ptes l'any. Entre la maquinària arrendada hi havia onze selfactines de 520 fusos cadascuna.

Isidre Borràs va morir l'any 1888. Posseïa una tercera part de la fàbrica com a hereu del seu pare i una altra tercera part com a soci d'Oleguer Borràs e Hijos. L'altra tercera part era del seu germà Ignasi Borràs Pons. Va nomenar hereu el seu germà Ignasi, que es va convertir en l'únic propietari. El 16 d'octubre de 1919, Josep Borràs Ferrer fou el nou propietari de la fàbrica.⁷⁴

Oleguer Borràs Castelltort

Va néixer el 25 de setembre de 1807 a Igualada, fill d'Isidre Borràs, teixidor d'indianes, i Raimunda Castelltort. Mentre que l'hereu es quedà a

73. AHCM, Not. Calaff 1869, n. 205, 24-XI-1869.

74. Tom 458, f. 2r; tom 787, f. 165r; tom 991, f. 69r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Igualada⁷⁵ per continuar el negoci patern, Oleguer el van enviar a Manresa a aprendre l'ofici de veler, en una estratègia de diversificació complementària. El 24 de juliol de 1821, Isidre Borràs, «desitjant l'educació del seu fill Oleguer» el col·locava d'aprenent amb prou feines amb catorze anys a casa de Salvador Galí, veler de Manresa.⁷⁶ Des d'aleshores va estar vinculat a Manresa.

L'any 1827, amb vint anys, Oleguer Borràs, veler d'Igualada i fill d'un fabricant de cotó, es casava amb Ignàsia Pons, filla de Francesc Pons, veler. Oleguer aportava 300 lliures com a cabaler i Ignàsia, 300 de dot. Era un punt de partida modest.⁷⁷ Joan Masats afirma que aleshores treballava a casa del seu sogre però no queda clar.⁷⁸ De manera modesta, doncs, va començar a rendibilitzar el binomi producció de teixits/comercialització, primer els que produïa ell, i de mica en mica, els teixits produïts pels altres, sense descuidar mai la producció pròpia. Fius descriu la situació: «*Tal desarrollo dio a su producción que en 1848 hacía funcionar más de 400 telares a mano en Manresa, Santpedor, Navarcles, Mura, Artés, Berga, Cardona y Sallent.*»⁷⁹ Aquest fou el mecanisme de lenta acumulació que el portaria a intentar comprar la fàbrica del Molí del Serra de Navarcles l'any 1844, i una casa important al carrer Arbonés el mateix any,⁸⁰ a participar en una societat que actuava a la fàbrica Cots l'any 1846 i en la construcció com a soci en les fàbriques de Sant Joan de Vilatorrada el 1851, i a treballar a la colònia Borràs a Castellvell i el Vilar. Fou una evolució lenta i progressiva de l'aparell productiu i comercial que permetia l'adquisició d'actius fixos, encara que aquests no s'explotessin, sovint, de forma directa.

75. L'any 1835 Isidre Borràs —el seu pare o el seu germà— apareix com a fabricant entre els contribuents de més de 250 rals de la ciutat. Vegeu Pere PASCUAL DOMENECH, *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris. I. Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajoana, 2000, p. 133. L'any 1842 comprava una acció a la Fabril Igualadina i en un cens de 1845 es parla d'una empresa fundada el 1808 dedicada als teixits de cotó, amb un valor de la producció de 50.000 pessetes i cinquanta operaris (p. 65 i 67).

76. AHCM, Not. Mas 1821, f. 213r, 24-VII-1821.

77. AHCM, Not. Mas 1827, f. 334r, 16-VIII-1827.

78. Joan MASATS LLOVER, *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i el Vilar*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1997.

79. Maurici FIUS PALA, *La exposición manresana de 1901. Notas para la historia industrial, mercantil y agrícola de Manresa*, Manresa, 1902.

80. AHCM, Not. Mas 1844, f. 385r. El preu de la compra era de 4.377,5 lliures.

Oleguer va tenir tres fills: Isidre (1831), Raimunda (1832) i Ignasi (1837). Com va passar en altres casos, quan l'acumulació va arribar a un determinat nivell, els Borràs van aplegar els capital i van formar una societat amb els fills. L'1 de gener de 1856 (els fills tenien entre vint i vint-i-cinc anys), es va constituir la societat Oleguer Borràs e Hijos en la qual cada soci aportava 4.000 duros de capital que, al mateix temps, era la llegítima del cabaler. Els negocis devien anar molt bé aquests anys i la multiplicació del capital era molt ràpida. El 9 de novembre de 1861, Ignasi Borràs Pons, el fill petit, es casà amb Anna Ferrer Martí, filla de Joaquim Ferrer, un fabricant d'Igualada. Ignasi aportava 4.000 duros de plata de llegítima, i, el que és més interessant, 16.000 duros «que té adquirits amb la seva laboriositat y treball dels beneficis de la fàbrica que dit Oleguer posseeis a Sant Joan» i la casa comprada al carrer de Clavetaires de Manresa; la seva dona va aportar 4.000 duros de dot.⁸¹ Si fem cas d'aquestes dades, en cinc anys el capital d'Ignasi es va multiplicar per quatre, uns beneficis astronòmics. Cal tenir present que el capital inicial d'Oleguer era de 600 lliures l'any 1827.

Francesc Borés Balet

Al segle XVIII, la grafia del cognom era Vorés. Francesc Vorés era fuster com el seu pare, Esteve, a principis del segle XIX. Artesans acomodats, vivien dignament del seu treball. Els fills barons de Francesc van rebre 150 lliures de llegítima i les filles solteres, 200 lliures de dot, quantitats més aviat modestes.⁸² L'hereu era Esteve Vorés Fransoy.

El 20 de maig de 1810, Esteve Vorés, fuster, es casava amb Marianna Balet, filla de Miquel Balet, veler, que també es va expansionar en el segle XIX. El dot aportat era de 270 lliures.⁸³ Algun germà el trobem a Barcelona i els casaments de les germanes es varen fer amb pagesos, pintors i velers. Encara no havia començat el procés d'acumulació.

L'acumulació de capital es va produir en el camp de la construcció. El 29 d'agost de 1831, Francesc Borés Balet (la grafia comença a canviar), fuster, es casava amb Antònia Arderiu, filla de Pere Arderiu, paleta o mes-

81. AHCM, Not. Puig 1861, 9-XI-1861.

82. AHCM, Not. Casasayas Test. 1808-1809, f. 134r, 8-III-1809.

83. AHCM, Not. Raures 1810-1812, f. 90r, 20-V-1810.

tre de cases. El dot era de 430 lliures⁸⁴ —una mica superior al de la generació anterior— però el fet que el sogre fos constructor ens indica per on anaven les coses. L'any 1847, per exemple, va arreglar la casa de Miquel Balet i li va cobrar 5.209 rals «pels treballs de mon ofici de mestre de cases, mañà y llauner». Al mateix temps, participava en els arrendaments de terres com les de Fonollosa, de Ramon Soler de la Plana, on es podien tallar arbres —tal vegada necessaris per a la construcció— i aprofitar conreus.⁸⁵ També en aquests anys trobem diversos contractes d'aprenentatge, la qual cosa ens indica que l'activitat fonamental era la fusteria i les obres.⁸⁶

Per quina raó els Burés van decidir invertir en el sector tèxtil i convertir-se en fabricants? És possible que en un primer moment el seu interès fos simplement com a constructors de fàbriques. En realitat, la fàbrica de Sant Joan fou arrendada immediatament a Josep Pons i Enrich i es va tardar força temps a fer-la funcionar directament, i la colònia Burés també fou arrendada. Fins a la dècada dels seixanta no es van posar de ple en el tema, encara que l'any 1848 participaven en una societat que gestionava la fàbrica Cots. La participació en la construcció del ferrocarril Barcelona-Saragossa els va comportar importants guanys.⁸⁷

En la dècada de 1860, els Burés havien aconseguit una acumulació important de capital i es decantaven per la indústria tèxtil. El problema aleshores era evitar la descapitalització i la dispersió d'esforços amb la col·locació dels fills. Francesc Burés Balet va tenir quatre fills. Els casaments havien de servir per establir relacions amb altres famílies per capturar dots i evitar la fuga de diner. L'hereu, Esteve Burés Arderiu, es va casar el 1854 amb Raimunda Borràs. Era un casament estratègic amb una altra família en ascens —van ser veïns de Sant Joan i a Castellsbell i el Vilar quan es construïren les colònies. Raimunda aportava 6.000 lliures.⁸⁸ Ignàsia Burés

84. AHCM, Not. Mandres 1831, f. 73r, 29-VIII-1831.

85. AHCM, Not. Mandres 1847, f. 248r.

86. AHCM, 1848, Josep Vilalta de Peramola (Not. Mandres 1848, f. 252r); 1851, Pere Santamaria de la Valldelshorts (Not. Mandres 1851, 13-I-1851; 1845, Valentí Sallés de Sallent, Not. Mandres 1845, 10-VIII-1845, 1846, Valentí Serra de Fals, Not. Mandres 1846, 10-I-1846.

87. «Declaro que la parte que mi hijo mayor Esteban tiene en la sociedad de Fco. Burés y Cía procede de dinero adquirido por su cuenta en las empresas y construcciones del ferrocarril de Barcelona a Zaragoza» (AHCM, Not. Mandres 1865, f. 716r, Esc. 294, 28-VIII-1865).

88. AHCM, Not. Mas 1854, f. 1437r, n. 840, 26-X-1854.

Arderiu es casà primer amb Valentí Galobart,⁸⁹ un cabaler d'una masia que havia arribat a Manresa amb voluntat d'aprenent, però que tenia un valor afegit respecte als altres: la masia d'on venia tocava al riu Llobregat i es podia aprofitar per construir una fàbrica. Es va casar i es va començar la fàbrica. Carme Burés es va casar amb Frederic Oms Cabanes, fabricant. Aquest aportava molt poc al matrimoni, 1000 duros que, amb el dot de Carme, es van invertir en la societat familiar. Frederic Oms fou director de fàbrica totalment compromès amb el projecte familiar.⁹⁰ L'altre germà, Francesc Burés, es va casar l'any 1867 amb Marianna Quer Vallcendrera. Tant la llegítima de Francesc com el dot de Marianna es van invertir a Burés Hnos.⁹¹ Al final del procés no s'havia escapat ni una lliura i havien incrementat els recursos humans per dirigir les fàbriques i els negocis.

Pere Arderiu Rubiralta

L'any 1800, Quirze Arderiu i Pere Arderiu eren paletes o mestres de cases que vivien a Manresa, però eren naturals de Sant Martí de Torroella.⁹² L'any 1816, Pere Arderiu Rubiralta es va casar amb Margarida Riera, filla d'un altre mestre de cases, que va aportar un modest dot de 150 lliures.⁹³ Eren, doncs, professionals de la construcció que van aprofitar com els Burés les oportunitats d'aquest ram. L'any 1826, Pere va reedificar la presa del molí que Francesc Cots havia comprat a Balsareny.⁹⁴ La complementarietat entre paletes i fusters explica que Francesc Burés, fuster, es casés amb Antònia Arderiu, filla de Pere i Margarida, i aportés un dot de 400 lliures.⁹⁵ Carme, una altra filla, s'havia casat l'any 1841 amb Miquel Vila, un altre fuster, amb un dot de 500 lliures.⁹⁶

L'ascens social es va produir entre els anys trenta i quaranta. L'any 1848, Pere Arderiu va decidir incrementar el dot de les seves filles fins a

89. FERRER ALÒS, *Les fàbriques de riu...*

90. AHCM, Not. Calaff 1869, Esc. n. 203, 24-XI-1869.

91. AHCM, Not. Puig 1867, esc. 232, 2-V-1867.

92. AHCM, Not. Mas 1800, f. 152r.

93. AHCM, Not. T. Coma 1816-1817, f. 70r, 7-V-1816.

94. AHCM, Not. Mas 1826, f. 353.

95. AHCM, Not. Mandres 1831, f. 73r, 29-VIII-1831.

96. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 148r, 29-VI-1848.

les 1.000 lliures, gràcies a la millora social que havia experimentat.⁹⁷ L'any 1861, tenim l'inventari dels béns de Pere Arderiu, mestre de cases: una casa a la Plana de l'Om, dues cases més, 13 Q. 4 q. de regadiu, 2,5Q de vinya i el mas Clarena de Camps, de 136 Q.⁹⁸ No sembla que evolucionessin cap a la indústria tèxtil com ho van fer els Burés.

Francesc Gallifa Gomis

L'any 1814 consta el matrimoni entre Francesc Gallifa, perxer, fill de Magí Gallifa, també perxer, i Francisca Gomis, amb M. Anna Perera, filla d'Anton Parera, veler, i Manela Pujol. El dot era de 300 lliures.⁹⁹ Sabem també que l'11 de desembre de 1814, entrà d'aprenent de veler a casa d'Anton Parera, que era ja el seu sogre. Perxer i veler, aquesta era la base productiva. I com tants altres, dugué a terme la producció i el comerç amb productes propis i fabricats per altres. Aquest és el punt de partida de l'ascens social que va derivar en la construcció de fàbriques quan es va creure que eren una altra oportunitat de futur.

En el testament de Francesc Gallifa i Gomis de l'any 1852, començava a concretar-se aquest ascens social. Deixava 1.600 lliures a cada fill cabaler millorant els dots pagats.¹⁰⁰ El mateix any es van signar capítols entre Magí Gallifa Parera, cabaler, amb Ramona Mas, de Mataró. Francesc, el germà gran de Magí, li va donar 7.500 lliures, 1.600 de llegítima paterna i 5.900 lliures «les hi dóna per pròpia voluntat y per agrairli els serveis prestats a la casa durant diversos anys».¹⁰¹

L'any 1857, Francesc Gallifa Perera, comerciant, es va casar amb Francesca Gomis Serena, filla de Tomàs Gomis, un altre comerciant de Manresa. Francesca va aportar un dot de 3.550 lliures¹⁰² i entraren a formar part de la burgesia industrial de la ciutat. El 7 de gener de 1878, va morir Francesc Gallifa i va heretar el seu fill gran, Magí Gallifa Gomis, que es va casar amb Àngela Soler i Arola, d'una família de propietaris que havien acumulat terres al segle XVIII; l'hereu d'aquest matrimoni, Joan Gallifa

97. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 148r i f. 149r, 29-VI-1848.

98. AHCM, Not. Mandres 1861, esc. 111, 23-II-1861.

99. AHCM, Not. Josep M. Mas 1814, f. 172r.

100. AHCM, Not. Mandres 1852-1853, f. 94r, 18-II-1852.

101. AHCM, Not. Mandres 1852-1853, f. 460r, 25-X-1852.

102. AHCM, Not. mas 1857, Esc. 330, f. 573r, 19-IV-1857.

Soler, es va casar amb Roser Argullol Vila, una família d'hisendats de la ciutat.¹⁰³

J. Oliveras recull diversos exemples de com els Gallifa es van aprofitar de les seves connexions amb el poder local. Francesc Gallifa Gomis fou alcalde de la ciutat i va negociar permisos d'obres que afavorien el seu germà, encara que formalment abandonés la sala de sessions; l'any 1892, els Gallifa van poder comprar el mas del Guix perquè l'anunci de la subhasta va sortir poc abans que es dugués a terme i només s'hi van poder presentar aquells que estaven avisats.¹⁰⁴ Aquest mateix any es va adjudicar l'enllumenat públic de Manresa a Lluís Muntada Rovira, que era un home de palla de la societat Vila, Ferrer, Gallifa, a la qual es van transferir els drets. Ferrer era el president de la comissió que va decidir el concurs. No sabem si en la compra del mas Noguera de la Seu de Manresa l'any 1862 es van donar les mateixes circumstàncies.¹⁰⁵

Isidre Argemir Genovès

No sabem gran cosa dels seus orígens. Era de Sant Llorenç Savall i tal vegada va arribar a Manresa per aprendre algun ofici, com tants altres, i va començar el procés de producció/comercialització que tan bons resultats donava. Havia de ser d'orígens modestos ja que l'any 1806 Pau Argemir, ferrer, germà d'Isidre, fill de Pantaleó Argemir, pagès, i Gertrudis Genovès es va casar amb Caterina Viladomiu, filla d'un veller, i només va aportar 53 lliures de dot.¹⁰⁶ L'any 1841 formava companyia amb els Gallifa i s'interessava per la construcció de fàbriques.

L'any 1852, Isidre Argermir Genovès es declarava comerciant de Sant Llorenç Savall i deixava de llegats paterns 3.500 lliures als tres fills cabalers i millorava el dot de Maria, que era menor quan es va casar.¹⁰⁷ Són quantitats que mostren l'ascens social de la família. L'any 1859, Isidre Argemir i Cerarols, comerciant de Manresa i veí de Saragossa, on tenia alguns negocis, es casà amb Teresa Torra, filla de Maurici Torra i Tere-

103. AHCM, Biografia Gallifa.

104. Josep OLIVERAS SAMITIER, *La consolidació de la ciutat industrial*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1986.

105. AHCM, Biografía Gallifa.

106. AHCM, Not. Masramon 1806, f. 171r.

107. AHCM, Not. Mas 1852, f. 1300r, 6-IX-1852.

sa Roca, que aportava un dot de 4.000 lliures.¹⁰⁸ No hem d'oblidar que Maurici Roca era un dels socis de la societat que Gallifa i Argemir havien format aquests anys. Les relacions econòmiques es complementaven amb les familiars.

És probable que Isidre Argemir Cererols morís sense descendència¹⁰⁹ i que l'herència passés a Lluís, el seu germà cabaler, que havia estudiat per advocat. L'advocat podia convertir-se en industrial, però els seus estudis condicionaven la seva actitud i es va limitar a gaudir de les rendes de les fàbriques. L'any 1872 tenim l'inventari dels béns d'Isidre Argemir: una casa al carrer Vilanova, on tenia el primitiu obrador i la fàbrica de cintes, una sisena part de la fàbrica de Sant Pau, una sisena part del molí Nou de Manresa i una altra sisena part de la de Sant Joan, dues vinyes i una societat a Saragossa de la qual s'ocupava el seu cosí Cucurella Argemir i en què participava.¹¹⁰

Les fàbriques de Manresa

En aquest punt entrem al terme de Manresa. Ens limitarem a fer-ne una cronologia, tal com hem indicat:

1844. La fàbrica “dels Pagos” de Pau Miralda i Cia., que s'havia construït per produir llana el 1820, ara es dedicaria al cotó després del fracàs d'aquella fibra a la ciutat.

1844-1857. Canvi tècnic en la fàbrica del Pont de Fusta (I).

1857. Canvi tècnic a la fàbrica del Pont de Fusta (II).

1848. Es comença el canvi tècnic a la fàbrica Cots, construïda el 1804.

1859 (nova). *Fàbrica del Pont Vell*. La feia funcionar la societat Argemir, Gallifa i Cia., que tenien la fàbrica a Sant Joan de Vilatorrada. Aprofitaven un antic molí de la ciutat.

1845 (nova). *Fàbrica de les Roques de Sant Pau*. La posà en funcionament la societat Argemir, Gallifa i Cia.

108. AHCM, Not. Mas 1859, Esc. 666, f. 1112r.

109. Teresa Roca va signar la carta de pagament l'any 1872 de 6.062 lliures a Lluís Argemir Cererols, advocat dels drets que aquella família tenia a la casa (AHCM, Not. Puig 1872, f. 227r, esc. 92, 29-I-1872).

110. AHCM, Not. Puig 1872, f. 115r, esc. 51, 16-I-1872.

1856 (nova). *Fàbrica Blanca*. Era propietat de Gaspar Pla. El 1866 es va constituir la societat Pla, Vives y Aguilera. En el projecte hi participaven industrials d'Igualada que s'estaven escampant pel territori davant la impossibilitat de construir fàbriques al riu Anoia.

1861 (nova). *Fàbrica Vermella*. Propietat de la família Batlles, industrials de Manresa.

1844 (nova). *La fàbrica del Pont de Rajadell*. Ramon Soler d'Asprer, hisendat de Manresa, en aquell moment resident a Palma de Mallorca, venia a Josep Solà Perramon i Miquel Llobet, veïns i comerciants de Barcelona però naturals de Manresa, un dret que aquell tenia a fer servir les aigües del riu des de l'any 1723.¹¹¹ El 1851 estava construïda i fou llogada a diversos fabricants.

1853. *Fàbrica dels Comtals*. Canvi tècnic a la fàbrica dels Comtals que funcionava des del començament de segle. Hi havia encara dos molins paperers en funcionament.

Castellgalí. La fàbrica Monteys

Quan hem analitzat les primeres fàbriques hem vist com, a l'any 1831, Anton Barrera, maquinista de Ripoll i veí de Manresa, comprava la fàbrica; l'any 1840 la volia ampliar i, per capitalitzar la societat, el gener de 1841 va donar entrada a Josep Monteys Pla, tintorer de Barcelona, amb una quarta part. El 12 d'abril de 1849, una vegada havia mort Antoni Barrera, els seus dos fills Eudald i Josep Barrera Seguí, Josep Monteys i Pla i altres van constituir la societat Monteys i Cia. Josep Barrera es va separar de la societat i, el 9 de juny de 1855, es va refer entre Eudald Barrera i Josep i Jaume Monteys amb un capital de 42.737,5 duros, per cinc anys.¹¹²

L'inventari d'Anton Barrera, el primer comprador de la fàbrica, ja mostra les debilitats de la família. La compra de la fàbrica no era sinònim de millora social immediata. L'any 1848, Anton Barrera tenia una casa i tres quartes parts de la fàbrica però havia contret uns deutes per la via de debitoris de 18.443 lliures (entre els quals hi havia 3300 lliures de préstecs

111. AHCM, Not. M. de Mas 1844, f. 177r, 20-IX-1844.

112. Registre de la Propietat n. 2 de Manresa, tom 14, f. 105r; tom 132, f. 54r; tom 181, f. 58r, RPM.

dels Monteys que preparaven així l'accés a la propietat de la fàbrica).¹¹³ Es podia aguantar més o menys temps però al final s'havia de vendre patrimoni per pagar els deutes, i aquesta és la raó per la qual, el 10 de desembre de 1866, J. C. Monteys i Cia. van succeir Monteys y Hno. i el gerent, Josep Monteys Puigmartí, especificà que es feia càrrec de tots els deutes familiars dels Barrera, a canvi de la seva part de la fàbrica.

El 20 de gener de 1894, quan es va acordar dissoldre la societat amb un capital de 1.603.453 pessetes, Josep Monteys es va quedar la fàbrica de Castellgalí i la de Sans i Camil va cobrar en efectiu. Immediatament es va crear José Monteys e Hijo amb un capital de 600.000 pessetes, formada per Josep Monteys Puigmartí i el seu fill Emili Monteys Serra, però a la mort del pare, el 1906, va nomenar hereus els seus cinc fills i es va constituir Hijos de J. Monteys, formada per tres dels fills. Aquestes complicacions hereditàries debilitaven les societats i el 8 d'abril de 1914, la fàbrica fou venuda per 65.000 pessetes a Josep Carner Casahuga, Joan Carné Oller i Isidre Carné Gabarrós. La fàbrica passaria a ser coneguda com Cal Carner.¹¹⁴

Les fàbriques i les colònies del Cardener a partir de 1870

A partir de 1860, amb l'opció de l'energia hidràulica ben establerta i amb un districte industrial potent, els fabricants i propietaris es van llençar a l'aprofitament dels rius, primer a prop dels nuclis habitats on era possible trobar mà d'obra, després en aquelles zones deshabitades on era del tot necessari construir també la residència i altres serveis per als obrers. La capacitat energètica menor del riu Cardener també va condicionar la mida de les fàbriques i, en conseqüència, de les colònies industrials.

Fou a partir de 1870 quan va començar a aparèixer un renovat interès per l'aprofitament hidràulic del riu Cardener. Arran de la inexistència de tradició industrial a la zona, excepte en el cas de Cardona, la colonització del riu la van dur a terme o fabricants de Manresa i Sallent o els propietaris

113. AHCM, Not. Mandres 1848, f. 227r, 24-X-1848.

114. Tom 14, f. 105r; tom 132, f. 54r; tom 181, f. 58r; tom 327, f. 200r; tom 802, f. 50r; Registre de la Propietat n. 2 de Manresa. Isidre Carné Gabarrós era de Cardona i tenia una agència de transports a Manresa. L'any 1886, va comprar uns terrenys prop del Cardener i del torrent de Predicadors, on va construir una fàbrica tèxtil coneguda com Cal Carner. Representen els fabricants que a finals del segle XIX van començar a prendre el relleu als grans fabricants manresans que ja havien anat a viure a Barcelona.

rurals que construïen fàbriques per obtenir renda, o bé nous fabricants que s'arriscaven a engegar una fàbrica petita.¹¹⁵

La cronologia de les noves fàbriques construïdes al Cardener fou la següent:

Fàbrica Canals de Sant Joan de Vilatorrada	1871
Fàbrica Jover de Súria	1875
El Fusteret de Súria	1875
Colònia Antius (Callús)	1875
Fàbrica el Guix (Callús)	1877
Colònia Palà (Súria)	1877
Fàbrica la Plantada (Cardona)	1878
Fàbrica els Polvorers (Manresa)	187?
Fàbrica el Paperer (Cardona)	1884
Colònia Cortés (Callús)	1884
Cal Cavallé (Callús)	1884

En la dècada dels anys setanta, fou quan va haver-hi més interès a construir fàbriques al riu Cardener. Van aparèixer tres models: el primer tenia a veure amb la iniciativa d'industrials de Manresa i d'Igualada per posar en marxa noves fàbriques (la Plantada a Cardona, impulsada pels Gallifa de Manresa; la colònia Palà, amb Esteve Valls; la colònia Antius, pels Torrents i Fuster, i la fàbrica Jover de Súria, per un industrial d'Igualada). El segon venia de l'interès dels propietaris rurals que tenien molins o terres a tocar el riu per construir fàbriques per arrendar-les als industrials, en general de Manresa (fàbrica Canals, cal Cortès, cal Cavallè, la fàbrica del Guix...), tot i que també es podia donar el cas que el propietari entrés com a soci a la societat, com en el cas de la colònia Palà o la fàbrica Vella de Súria. El tercer model es refereix a les petites fàbriques que van sorgir cap a finals del segle XIX, ja fossin noves o antics molins transformats, en què se solien instal·lar alguns telers i algunes de les quals van acabar convertides en molins paperers o guixers a causa de la seva escassa potència. Amb aquestes es tancava el cicle de l'aprofitament del riu.

115. L'única excepció fou la fàbrica del Paperer, que va ser construïda el 1884 a la corona de Cardona per fabricants de la localitat.

Cardona. Fàbrica del Paperer o del Calvet

Aquesta fàbrica es va edificar sobre el molí del Calvet, al barri de Segalés, que havia funcionat com a molí paperer al segle XVIII.¹¹⁶ No sabem si durant la primera meitat del segle XIX va acollir alguna activitat tèxtil.

La meitat del molí era propietat de la Comunitat de Preveres de Cardona i va acabar en mans de l'Estat. El 7 de novembre de 1884, Cristòfor Viladomat va comprar la meitat del molí a l'Estat. L'altra meitat era de l'Hospital Civil de Cardona i el mateix dia fou venuda a Ramon Comte Serra per 17.760 pessetes. Ambdòs propietaris, que ja posseïen la fàbrica de la Costa, van transformar l'antic molí en una fàbrica tèxtil.¹¹⁷ A partir d'aquest moment va seguir les mateixes vicissituds que la fàbrica de la Costa.

El fet que Comte i Viladomat tinguessin aquestes dues fàbriques, va fer que es convertissin en el punt de referència a Cardona. Josep Comte i Viladomat fou proclamat fill il·lustre de Cardona ja que va pagar la construcció de l'ajuntament i quan va morir va deixar una quantitat per a tots els seus obrers.¹¹⁸ El paternalisme a Cardona va venir de la mà d'aquests fabricants.

Cardona. La fàbrica de la Plantada

El 26 de març de 1872, Sebastià Sanmartí Sala, pagès, hereu del mas Plantada de Cardona, va establir a Josep Argemir Galí, fuster de Manresa, una peça de terra. L'entrada era un parell de pollastres i el cens d'1,5 pessetes al dia, que es podien redimir capitalitzant-lo al 6% (és a dir, 9.125 pessetes). L'establiment seria efectiu si el Govern Civil concedia el dret a utilitzar l'aigua del riu Cardener.

El fuster no havia actuat en el seu nom, sinó en el de Francesc Gallifa Perera, fabricant de Manresa, que va començar a construir la fàbrica. El 7 de gener de 1878, va morir Francesc Gallifa i va esdevenir usufructuari la seva dona Francesca Gallifa Serena i l'hereu Magí Gallifa Gomis. Quan Francesca va quedar vídua la fàbrica encara no funcionava i la maquinària s'havia comprat gràcies als préstecs de Francesc Vila Perera, Llorenç Balari Coll i Llorenç Balari Juvany. Els Balari eren socis dels Gallifa a Manresa.¹¹⁹

116. Ramon GAYA MASSOT, *El molino papelero del Calvet en Cardona*, Cardona, 1946.

117. Registre de la Propietat de Berga, tom 110, f. 207r-211r, tom 170, f. 149r.

118. CAMPRUBI PLANS, *Fàbriques i empreses. 10 anys de reportatges...*

119. Sobre aquesta fàbrica vegeu el Registre de la Propietat de Berga, tom 96, f. 169r; Llibre 19 de Cardona, f. 11r.

Encara que els Gallifa participaven en una societat que feia funcionar les fàbriques de Manresa, tot sembla indicar que la construcció de la fàbrica de Cardona fou una iniciativa personal de Francesc Gallifa. Una vegada fou mort, la vídua no es va veure amb cor d'engegar-la tot i que havia demanat diners per finançar la maquinària. Per poder iniciar les activitats es va fundar la societat Balari primos, Vila y Cía. amb un capital de 55.000 pessetes. Els socis eren Francesc Vila Perera (25.000 pessetes), Llorenç Balari Coll (15.000 pessetes), Llorenç Balari Juvany (10.000 pessetes) i la vídua Gallifa (5.000 pessetes). Era una composició diferent de les fàbriques de Manresa.¹²⁰ A finals de segle, la fàbrica de Cardona era una més de les que feia funcionar la família Gallifa a Manresa i Sant Joan de Vilatorrada.

Colònia de Palà de Torroella

El mas Palà de Torroella limitava amb el riu Cardener i posseïa un molí fariner i una serradora des de l'any 1482, quan el duc de Cardona va fer donació a l'hereu de la masia. El 12 d'agost de 1875, Joan Palà Valls demanava al Govern Civil una ampliació de l'ús de l'aigua del riu per construir una fàbrica de filats amb 5.000 fusos i cent telers. El salt tindria 8,7 m i una potència de 170 CV.¹²¹ El 7 de setembre de 1876, es va concedir l'aprofitament hidràulic.

Segurament no era aliè a aquesta petició el cosí de Joan Palà, Esteve Valls, que estava desenvolupant la seva activitat a la fàbrica de Vilaforns, a Balsareny, i, segurament, estava buscant alternatives.¹²² El cert és que, el mes d'agost de 1877, es va constituir la societat Esteve Valls y Cía. formada per

120. AHCM, Not. F. Suanya 1878, Esc. 563, 22-XII-1878 .

121. P. Andrés DE PALMA y DE MALLORCA, *Palà de Torroella y el recuerdo de San Lorenzo de Brindis*, Barcelona: edició familiar, 1948.

122. Els Valls eren moliners a mitjan segle XVIII i també negociants amb productes agrícoles a Sallent. A finals del segle XVIII, l'hereu és paraire i pagès al mateix temps. En tracta d'una família que participa en diversos negocis i és la suma de tots ells el que permet una acumulació de capital continuada. Cap al 1840, participaren en diverses societats per filar i teixir cotó a Barcelona i a Sallent, compraren masos i acabaren construint la fàbrica de Vilaforns a Balsareny. Alguns fills evolucionaren cap a posicions rendistes, però Esteve Valls, un cabaler, continuà en la indústria tèxtil. Seria interessant saber la causa del casament d'una filla Valls amb el propietari Palà, que tenia terres a tocar el riu. Era un casament interessant per aquesta circumstància? És molt probable. A la fàbrica Galobart de Navarces va passar una cosa similar.

tres socis: Esteve Valls Pascual, fabricant, Joan Baptista Palà Valls, propietari, i Manuel Arias Comellas, comerciant, tots de Barcelona. La direcció la portaria Esteve Valls a canvi de 100 duros mensuals. El capital era de 90.000 duros. Esteve Valls en posava 40.000 (35.000 invertits en la construcció, 4.500 els aportava en maquinària), Joan Baptista Palà, 40.000 duros (25.000 duros per a la construcció i 15.000 per al terreny, el salt d'aigua i els materials de construcció utilitzats) i Manuel Arias, 10.000 duros en efectiu.

Sembla que la fàbrica es va posar en funcionament immediatament i també es va iniciar la construcció de blocs de pisos per als treballadors, ja que la fàbrica es trobava relativament allunyada dels nuclis de Súria i Cardona. Com que la carretera de Manresa a Cardona passava per la colònia, mai no va ser una colònia tancada com altres del Llobregat. L'any 1885, es va produir un incendi que va destruir bona part de la fàbrica però es va reconstruir ràpidament.¹²³

L'any 1900, sembla que per disputes entre els socis, es va dissoldre la societat Esteve Valls i Cia. L'acord contemplava que la fàbrica quedava per a Joan Palà, ja que estava construïda a la seva propietat, i Esteve Valls en bastiria una altra a 1 km més avall, la qual cosa va fer el 1903. La colònia Palà va passar a ser coneguda com a Palà Vell i la colònia Valls, Palà Nou.¹²⁴

L'any 1918, moria Joan Palà Valls i el succeïa Joan Palà Claret (1876-1960), ajudat pel seu germà Francesc. Els anys 1923 i 1925 van comprar dos aprofitaments hidràulics (la Ribera i la Coromina) per reforçar la potència de la fàbrica. L'any 1932, es va transformar en Industrias Palà S.A., una societat anònima com moltes altres fàbriques.¹²⁵

Súria. La fàbrica Jover

El 21 de febrer de 1876, Cristòfor Canudas Miró, amo del mas Salipota, que limitava amb el riu Cardener, venia a Joan Jover Serra, propietari i comerciant de Barcelona, una peça de terra per 5.000 duros per construir una fàbrica tèxtil. El 28 de juny de 1875, s'havia aprovat l'expedient de

123. Joan M. SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella: esquema històric», *Dovella* (gener-febrer 1982), p. 19-24.

124. DE PALMA y DE MALLORCA, *Pála de Torroella y el recuerdo...*; SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella...».

125. SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella...».

concessió d'aigües que havia sol·licitat el mateix Canudas. Joan Jover va morir el 22 de febrer de 1879 sense testament i, després de diverses vicissituds hereditàries, la fàbrica va acabar en mans del seu fill, Joaquim Jover Costes, marquès de Gelida, el 21 de març de 1905. Segurament per això durant algun temps es va anomenar La Gelidense.

El 12 d'octubre de 1923, Consol Jover Vidal, hereva del patrimoni del seu pare, va vendre la fàbrica a Bonaventura Jover Mata (sense parentiu encara que amb el mateix cognom), fabricant de Barcelona, per 437.500 pessetes per l'edifici i 187.500 pessetes per la maquinària. El salt d'aigua tenia una alçada de 5,59 m.

El 14 de maig de 1925, Bonaventura Jover arrendava la fàbrica a Hilaturas Labor S.A., constituïda el 30 de novembre de 1920, per 30.000 pessetes l'any i dotze d'obligatoris.¹²⁶ La societat va gestionar la fàbrica fins al seu tancament.

Joan Jover Serra

Va néixer a Igualada l'any 1823 tot i que era de Copons. És probable que estigués emparentat amb els Jover que havien construït la fàbrica al Pont de Vilomara. Sabem que va crear l'empresa de navegació Jover i Serra i que fou vocal de la Compañía General de Crédito El Comercio (1865) i del Banc de Barcelona (1875). Fou diputat a Corts per Igualada i va fundar a Gelida la fàbrica de paper La Gelidense. Va morir l'any 1879, quan ja havia construït la fàbrica. Al seu fill li fou concedit el títol de marquès de Gelida pels vaixells que va posar a la disposició del govern durant la Guerra de Cuba.¹²⁷ També es va dedicar a la indústria tèxtil i, com altres d'Igualada, va buscar al Bages l'energia que no tenia a la seva comarca natal.

Súria. Fàbrica el Fusteret

El 12 de març de 1869, Ramon Giró, fuster, comprava 8 Q. al costat mateix del Cardener a Maria Santmartí per 1.550 lliures. El 25 de juny de

126. Tom 271, f. 120r; tom 792, f. 70r; tom 906, f. 167r; tom 922, f. 104r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

127. *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana S.A.

1871, quan la fàbrica encara no s'havia construït, Ramon Giró la llogà a Esteve Burés Arderiu per deu anys i per un preu de 3.000 pessetes els primers dos anys i 6.000 pessetes els altres tres. L'arrendador havia de construir una fàbrica de 90 × 106 pams per a la preparació i 206 × 106 per a les selfactines. Esteve Burés li prestava 10.000 pessetes per les obres a tornar en tres anys al 6%.

Tot indica que va començar a construir la fàbrica i que, com que no tenia prou diners, va continuar demanant-los als Burés: a la vídua de Francesc Burés Arderiu (5.000 pessetes al 6% el 7 de març de 1872) i a Frederic Oms Cabanes, fabricant, casat amb M. Carme Burés Arderiu (30.000 pessetes al 6%, tres anys fins al 26 de maig de 1872). S'especificava clarament que si no es tornaven els diners, la fàbrica seria per als Burés.

Les coses es complicaven. El 15 de maig de 1875, Ramon Giró Jordana venia a carta de gràcia per cinc anys la fàbrica a Josep Suanya Castellet, farmacèutic, i Ricard Subirana Claret, procurador, per 35.000 pessetes. Curiosament, el mateix dia, Giró va cancel·lar hipoteques i vendes a carta de gràcia. J. Camprubí recull la tradició que Giró va trobar diners amagats i per això va construir la fàbrica.¹²⁸ Trobem algunes hipoteques posteriors sobre la fàbrica (45.000 pessetes prestades per la vídua de Marià Batlles al 6% el 15 de maig de 1876). Malgrat els deutes, el cert és que Ramon Giró va consolidar la propietat sobre la fàbrica.

Va morir el 8 d'octubre de 1902 i va nomenar hereus els seus fills, que, el 2 d'octubre de 1903, van constituir la societat Hijos de Ramon Giró amb un capital a parts iguals de 58.760 pessetes. Sabem que aprofitaven l'aigua de dues preses: la presa Reguant, que tenia un salt de 8,6 m, i la presa de Cal Fusteret, de 6 m. El 13 d'octubre de 1924, la societat i la fàbrica fou venuda a Minas de Potasa de Sùria, que necessitava els terrenys per al seu desenvolupament industrial.¹²⁹

Callús. Colònia Antius

A l'inventari dels béns de Joaquim Torrens i Fuster de l'any 1875, constava com a propietat el mas Antius de Callús, de 603 Q. d'extensió i amb

128. CAMPRUBÍ PLANS, *Fàbriques i empreses...*

129. Tom 144, f. 241r; tom 170, f. 57r; tom 219, f. 123r; tom 546, f. 65r; tom 922, f. 100r; tom 777, f. 200r; tom 864, f. 120r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

una valoració de 77.500 pessetes.¹³⁰ No deixa de ser interessant que Llogari Torrents i Serra, el seu fill, constés com a veí de Callús, potser a la fàbrica que estava construint.

A mitjan setanta es va construir aquesta fàbrica, que fou gestionada de forma directa per la família Torrents, potser per Llogari, un dels fills. Llogari Torrents i Serra era l'hereu directe de la tercera part de l'herència del seu pare; una altra tercera part la va comprar al seu germà Josep l'any 1903 i l'altra tercera a l'altre germà, Àngel, l'any 1908. Quan va morir, la fàbrica va passar a Francesc Torrents Burés.¹³¹

L'any 1899, s'hi va declarar un incendi i fou reconstruïda. Al començament de segle hi havia pisos per als treballadors i alguns serveis, per la qual cosa la podem qualificar de colònia. L'any 1924, estava explotada per Gaspar Fonts i Gras; l'any 1928, estava tancada i, l'any 1932, se'n féu càrrec Hilaturas Callús S.A.¹³²

Callús. La fàbrica del Guix

Pau Cabanes Comas Grau, veí d'Oristà, era el propietari del mas Boadella, que havia adquirit per casament hereu-pubilla amb Teresa Grau. El 27 de desembre de 1877, li havia arribat la concessió d'aigües i estava construint un molí a mitges amb el seu germà Pere, de Súria. Hi ha indicis que es va dedicar primer a la indústria tèxtil, però sembla que fonamentalment fou un molí d'oli, de blat i de guix.¹³³ Quan Pere Cabanes Grau va morir, l'any 1908, es va dissoldre Pau Cabanes Hnos., que havia gestionat el molí, i es va crear Cabanes i Cia. fins que es va dissoldre l'any 1930.¹³⁴ Sabem que el salt tenia una potència de 100 CV. Va estar, doncs, molt poc temps dedicat a la indústria tèxtil.

130. AHCM, Not. Calaff 1875 (3), Esc. 451, 5-X-1875 .

131. AHCM, Not. Catalá 1916, n. 343, 6-VI-1916 .

132. Lluís SALA SALA, Marina SERRA JUNYENT i Ramon FONS VILARDELL, *Callús. Història en imatges. 1850-1975*, Manresa: Angle Editorial, Centre d'Estudis del Bages, 1996.

133. *Ibidem*.

134. Tom 383, f. 20r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Callús. Colònia Cortés

Francesc Cortés Morató, propietari del mas Cortés de Callús, va construir la fàbrica en uns terrenys de la seva propietat. No tenia cap voluntat de fer funcionar la fàbrica i fou arrendada immediatament. El 14 de juliol de 1884, la fàbrica, amb una turbina de 115 CV, era arrendada a Ignasi Lluvià Lladó, comerciant de Manresa, i Josep Busquets Montanyà, majordom, de Callús, per cinc anys i 14.000 pessetes. No va durar gaire ja que fou rescindit el 10 de febrer de 1886.¹³⁵

El 23 de maig de 1886, Francesc Cortés i Morató l'arrendava a Josep Torra i Pons, fabricant, en representació d'Antoni Torra e Hijo (constituïda l'any 1878) i «*además va comprendida en el arriendo una casa con dos habitaciones cerca de la fábrica que el propietario se obliga a construir tan luego como le sea posible y haya concluido las demás obras de la fábrica y casitas para los trabajadores que esto debe ser construido en primer lugar por ser de mayor necesidad y más preferente*» per cinc anys i 16.000 pessetes l'any.¹³⁶ Val la pena assenyalar la urgència de construir les cases per als obrers per l'escassetat de mà d'obra. Efectivament, es va construir un carrer de cases amb pisos l'any 1890.

L'any 1922, utilitzava la fàbrica Viuda e Hijos de Ignacio Borràs amb una secció de telers que va durar fins als anys trenta. El 22 de juliol de 1933, fou arrendada a Hilaturas Ibéricas S.A.¹³⁷ La propietat continuava en mans de l'hereu del mas Cortés.

Callús. La fàbrica de Cal Cavallé

El mas Riera o Cavallé era propietat de Josep M. Despujol Ricart, marquès de Palmerola i antic senyor de Callús, la família del qual el tenia almenys des del segle XVII. El riu Cardener creuava el mas de nord a sud i ja hi havia construït un molí conegut com Can Pei. El 21 de gener de 1878, el Govern Civil ratificava l'autorització per utilitzar les aigües en tot el perímetre de l'heretat, i si s'havia sol·licitat fou per construir una fàbrica tèxtil.

135. Tom 383, f. 207r; tom 972, f. 202r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

136. AHCM, Not. Calaff 1886, Esc. 269, 23-V-1886.

137. Josep CAMPRUBÍ PLANS, «Fàbriques de Callús (I)», *Regió-7* (16-XII-1984).

És possible que la fàbrica es posés en funcionament l'any 1882. El primer arrendatari fou P. Cortils, amb una filatura de 8.000 fusos,¹³⁸ no sabem fins quan. El 24 de desembre de 1905, Roca i Cia., amb Fermí Roca Coma, fabricant de Manresa, arrendava «*la casa fábrica nueva o la más reciente-mente construida de las dos que existen en la heredad riera*» per tres anys i 12.000 pessetes l'any. El propietari s'obligava a instal·lar una màquina de vapor. El 26 de març de 1906, la fàbrica era arrendada a Portabella i Pere-
ra, representats per Josep Portabella i Cots de Barcelona, però procedents de Manresa, i Joaquim Portabella Perera, per cinc anys i 18.000 pessetes anuals.¹³⁹ L'any 1923, s'hi va instal·lar Joan Pujols, fabricant que provenia de la conca del Ter, com a arrendatari de la fàbrica Nova. El 16 de gener de 1930, els Despujol van vendre la fàbrica als germans Ferrer de Callús.

Sant Joan de Vilatorrada. El Paperer

L'antic molí de les Feixes pertanyia a Maurici Quinquer Alabau, propietari de Súria, i el 23 de juliol de 1874 fou venut a Josep Messeguer Arnau, paperer de Gelida, per 7.000 duros a pagar en trenta anys a un 5% d'interès. La fabricació de paper es feia conjuntament amb Pere Torra Palou, comerciant de la Garriga.

Messeguer fou incapaç de pagar la compra i els deutes van acabar provocant una revenda del molí, el 9 de setembre de 1882, als antics propietaris. El 13 de novembre de 1891, Maurici Quinquer arrendava al mateix Josep Messeguer, industrial, el molí, per vint anys i 3.500 pessetes.

Maurici Quinquer també tenia problemes de deutes i Joan Oliva Calsals, comerciant de Barcelona, li va deixar diners diverses vegades fins que es va quedar amb el molí el 15 de desembre de 1894.¹⁴⁰

138. Josep CAMPRUBÍ PLANS, «Fàbriques de Callús (II)», *Regió-7* (23-XII-1984).

139. Tom 10, f. 69r; tom 208, f. 160r; tom 555, f. 12r; tom 684, f. 134r; tom 799, f. 55r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

140. Tom 121, f. 6r; tom 207, f. 35r; tom 518, f. 2r; tom 640, f. 157r; tom 695, f. 75r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

Sant Joan de Vilatorrada. Fàbrica Canals

Quan s'entrava al terme de Sant Joan de Vilatorrada hom trobava el mas Molins amb un molí fariner i una oficina d'aiguarent que era propietat de Pere Canals Moncunill, propietari del mas. Aquesta família construiria al mateix molí una petita fàbrica tèxtil.

El 15 d'octubre de 1871, Pere Canals arrendava a Josep Cortils Fàbregas, fabricant de Barcelona, en representació de Vda. de Cortils e Hijo, la fàbrica del mas Canals, per cinc anys forçosos i cinc de voluntaris per 2.300 duros l'any. L'arrendador construiria un canal més ample i instal·laria una turbina de 30 a 35 CV.¹⁴¹ L'any 1884, sabem que Francesc Gomis i Soler va instal·lar una filatura de 4.000 fusos.¹⁴² Els germans Josep i Joan Carné també van explotar aquesta fàbrica fins a l'any 1919. El 18 de maig de 1924, els propietaris van arrendar la fàbrica a Alsina i Cia., societat formada per Antoni Alsina i Coll, industrial, i Salvador Rafat Roca, comerciant.¹⁴³ Als anys trenta, el salt d'aigua fou comprat per la família Gallifa, que el feia servir per produir electricitat per a la fàbrica que tenien a Sant Joan.¹⁴⁴

Les darreres fàbriques del riu Cardener construïdes al començament del segle XX

Al riu Cardener es va acabar la construcció de noves fàbriques al començament del segle XX. Algunes eren una simple transformació de molins més antics o altres instal·lacions hidràuliques en fàbriques (la fàbrica Nova de Súria, el Molinet de Sant Joan i la fàbrica de Barrets de Manresa que aprofitava l'antiga roda del Calderer, un artillugi que servia per regar). La colònia Valls, resultat del conflicte entre socis i parents de la colònia Palà, fou l'edificació més important d'aquests anys.

141. AHCM, Not. Puig 1871, Esc. 619, 15-X-1871.

142. CAMPRUBI PLANS, *Fàbriques i empreses...*

143. Tom 890, f. 85r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

144. A Manresa es va construir als voltants de 1870 la fàbrica dels Polvorers, que aprofitava els antics molins polvorers de la ciutat que havien estat venuts al millor postor el 1867. Francesc Vives i Cia. era la societat que l'explotava. Eren fabricants d'Igualada que s'havien traslladat a Manresa i que, com molts altres, intentaven tenir una fàbrica pròpia.

La Colònia Valls

Hem vist com Esteve Valls de Sallent es va associar amb el seu cunyat Joan de Palà, propietari del mas Palà de Torroella, i van construir la colònia Palà de Torroella. Però, l'any 1900, per desavinences entre els socis, es va dissoldre la societat Esteve Valls i Cia.¹⁴⁵ L'acord contemplava que la colònia Palà quedava per a Joan Palà, ja que estava construïda a la seva propietat, i que Esteve Valls en faria una altra a 1 km més avall que es va inaugurar el 3 de setembre de 1903.¹⁴⁶

Es féu càrrec de la colònia Isidre Valls Pallarola, que l'any 1904 feia funcionar 3.200 fusos i 120 telers. A la colònia s'hi van instal·lar les societats Bernadó y Sobrinos (1916-1924) i Valls y Mir (1918-1922).¹⁴⁷

Súria. La fàbrica Abadal

El 25 de juny de 1898, Joan Reguant Fornell, propietari, natural de Súria, va vendre el molí fariner, el canal i la presa de la seva propietat a Ignasi Abadal Cots, fabricant de Manresa, per 46.250 pessetes. Es pagaria en deu anys al 6% d'interès.

Suposem que immediatament es va transformar el molí en fàbrica tèxtil. El 17 de setembre de 1907, sabem que tenia un salt útil de 6,3 m que movia dues turbines de 90 i 180 CV i una màquina de vapor de 210 CV, que la fàbrica feia 91 × 22 m i que els teixits estaven a la planta baixa i la filatura i la preparació a la planta primera. Aquest any es va firmar un conveni amb Josep Bertran Salsas, fabricant, que actuava en nom de J. J. Bertran de Barcelona, molt semblant al de la fàbrica de Sant Jaume de Castellgalí, segons el qual Bertran es cuidava de comprar i vendre tot el gènere produït amb una comissió del 2,5% i amb el compromís de fer tots els pagaments fins a 450.000 pessetes. Si el saldo era favorable a Bertran cobrava el 4,5%, si era favorable a Abadal aquest rebia el 2%. Era un acord per resoldre el problema de la comercialització.

145. Esther LLOBET, «Desavinences familiars a les colònies Palà i Valls de Torroella», *L'Erol* (2005), p. 88-91.

146. DE PALMA y DE MALLORCA, *Palà de Torroella...*; SERRA SALA, «La colònia de Palà de Torroella...»

147. Josep M. BADIA MASGRAU, «Navàs», a DD.AA., *Història del Bages*, Manresa: Parcir, 1988.

Després de la mort d'Ignasi Abadal, el 1911, l'hereu fou Andreu Abadal Soldevila. Van seguir la mateixa línia amb el nom d'Hijos de Ignacio Abadal. El 21 de maig de 1920, els Abadal acreditaven 250.000 pessetes als Beltran i, potser per això i pels pagaments de llegítimies, la fàbrica fou venuda per 550.000 pessetes a Joan Bertran Salses. El 30 de gener de 1924, Joan Bertran Salses, Eduard, Joan i Lluís Bertran Coma, de Barcelona, constituïen S.A. Bertrand Comercial Anónima i la fàbrica hi era incorporada.¹⁴⁸

Callús. La fàbrica Nova

Fou construïda pel mateix propietari del mas Riera i Cavallé, el marquès de Palmerola, l'any 1895, amb la intenció d'arrendar-la. El primer arrendatari fou J. González. De l'any 1910 al 1913 la féu funcionar Fermí Roca y Cia. A partir de 1919, va passar a Parera y Portabella. L'any 1923, hi trobem Joan Jorba i Rius com a arrendatari fins l'any 1924, en què es féu càrrec de la fàbrica Josep Rovira, de Manlleu.¹⁴⁹ L'any 1955, es va formar la societat Santiago Rovira S.A. El 16 de gener de 1930, fou venuda juntament amb l'altra fàbrica als germans Ferrer de Callús.

Sant Joan de Vilatorrada. El Molinet

Era propietat de Maurici Quiquer Alabau, de Súria (el mateix que tenia el molí del Paperer una mica més avall i que abans hem descrit). El 8 d'octubre de 1866, l'arrendava a Pau Llauredó Montserrat, fabricant de pólvora de l'Espluga de Francolí, per vuit anys i 164 duros l'any.¹⁵⁰ El govern no va autoritzar la fabricació i l'arrendament no es va produir.¹⁵¹

El 25 d'abril de 1870, Maurici Quiquer venia a Ramon Figols Bou, moliner, natural de Malagarriga, el molí esmentat per 3.000 duros. Va funcionar com a molí fins que, l'1 de gener de 1900, es va arrendar a Lluís

148. Tom 749, f. 5r; tom 891, f. 124r; tom 906, f. 185r; tom 828, f. 188r; tom 1443, f. 120r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa.

149. SALA SALA, SERRA JUNYENT i FONS VILARDELL, *Callús. Història en imatges...*; CAMPRUBÍ PLANS, «Fàbriques de Callús (II)».

150. AHCM, Not. Puig 1866, Esc. 601, 8-X-1866.

151. AHCM, Not. Puig 1867, Esc. 676, 16-XII-1867.

Roca Casals, fabricant de Sallent, per deu anys forçosos i per un preu de 2.250 pessetes per instal·lar-hi telers. Pagaria quan funcionés i s'hi podia instal·lar una màquina de vapor. El 29 d'octubre de 1904, es va subarrendar a Joan Mirambell Escofet per quinze anys i 2.250 pessetes.

La propietat continuava en mans dels hereus de Ramon Figols. Eudald Figols Sorribes, el seu fill, es va casar l'any 1918 amb Vicenta Iglesias Algué, filla de Martí Iglesias Arau, director de fàbrica, veí de Berga, amb un dot de 1.000 pessetes. Iglesias Arau va participar a finals del segle XIX en diferents fàbriques de Sallent.¹⁵²

Conclusions

Segurament no és possible analitzar la construcció de fàbriques al riu Cardener sense considerar les que es van construir al riu Llobregat, al torrent de Sant Ignasi o a la sèquia de Manresa per entendre la sociologia de la industrialització a la Catalunya central. Tot i així, podem establir alguns elements que ens permeten caracteritzar-la.

1. A Manresa van aparèixer les primeres fàbriques de filar cotó mogudes per aigua i utilitzant contínues o *water frames* als primers anys del segle XIX. Era una oportunitat nova i va ser explorada per comerciants i velers que estaven acostumats a diversificar els negocis, i la fàbrica de cotó era, de fet, un negoci més. Això explica que les fàbriques fossin una inversió de molts socis i que, sovint, cada soci les fes funcionar un temps determinat, així com la gran mobilitat de socis i, fins i tot, la fragmentació de moltes fàbriques en dues i tres parts. Foren aquests comerciants i velers de Manresa els que van construir les de la ciutat, i alguna que va aparèixer a Navarcles, a Castellgalí i a Súria. A Cardona, en canvi, hi va haver alguna experiència de fabricants locals amb un perfil molt similar, ben connectats amb l'activitat econòmica barcelonina.
2. El canvi tècnic que es va produir a l'entorn de 1840 va significar que les contínues serien canviades per màquines Mules de ferro i més endavant per selfactines en aquelles que funcionaven, i que se'n construiri-

152. Tom 121, f. 9r; tom 207, f. 235r; tom 787, f. 156r; tom 838, f. 219r; tom 1344, f. 127r, Registre de la Propietat n. 2 de Manresa. Al terme de Manresa, a la primeria del segle XX, es va construir una fàbrica de barrets que aprofitava la roda del Calderer de Manresa i la fàbrica de Cal Carné. Com hem fet amb les altres, no analitzem la història de les fàbriques de Manresa.

en de noves amb una nova filosofia: la fàbrica seria una unitat de producció i els socis invertien i es repartien els guanys que generava. Un sol propietari tenia problemes per disposar de tots els recursos per invertir i calia buscar aliats. Les noves societats eren totes plurals i formades per diversos socis. A vegades es buscava l'amo d'un mas que hi posava el terreny i socis capitalistes per comprar la maquinària, a vegades socis que tinguessin comerços a Barcelona. Les noves fàbriques van aparèixer als voltants de Manresa, a Cardona i a Súria. Algunes vegades simplement es modernitzaren les velles.

3. La construcció de fàbriques es va aturar a l'entorn de 1860 i es va reemprendre a la dècada de 1870. En aquesta dècada observem tres grans processos: fabricants de Manresa que tenen interès a ampliar la seva capacitat productiva i van a la recerca de nous salts per construir noves fàbriques; propietaris de masos que tocaven al riu i van veure una oportunitat a construir una fàbrica per llogar-la a un fabricant que començava o necessitava més espai, i la reconversió de molins antics també de propietaris locals en petites fàbriques tèxtils. Cap al 1900, el riu Cardener estava aprofitat en la seva totalitat i no era possible obtenir ni un sol cavall més de potència.
4. Els fabricants que s'instal·laren en aquesta zona sorgiren fonamentalment de les activitats comercials i protoindustrials: paraires, velers, cintaires, però també fusters i mestres de cases que veien en la indústria cotonera una oportunitat. Gairebé tots sorgiren del territori, però eren conscients que el cotó venia de Barcelona i on es feia la comercialització dels teixits era també en aquella ciutat. Veiem, doncs, fabricants de Manresa o Cardona que tenen contactes a Barcelona o societats amb socis locals que acaben incorporant socis de Barcelona per fer més eficient la comercialització. Fou freqüent també l'aparició de persones d'Igualada, on havien viscut el mateix procés que a Manresa, però on la manca d'aigua els portà a buscar aquesta energia en altres conques.
5. A les fàbriques que es van arrendar la mobilitat d'empreses fou gran. Algunes d'elles servien per complementar altres instal·lacions industrials. Les empreses, quan havien de créixer, preferien utilitzar una altra fàbrica que no pas ampliar la que allotjava l'activitat principal. Algunes de les del riu Cardener serviren precisament per a aquesta complementarietat.
6. Al final del segle XIX, aparegueren nous noms entre els fabricants. Alguns d'aquests noms nous eren majordoms o directors de fàbrica que

decidien iniciar l'aventura per la seva banda i les petites fàbriques eren ideals per arrendar-les. Era el mateix fenomen que s'havia donat al començament del segle XIX quan modestos artesans van convertir-se en industrials. Ara no sorgien dels oficis en crisi, sinó dels quadres més ben situats dins de la mateixa fàbrica. L'ascens social s'havia produït dins de la fàbrica i ara es feia el salt cap al negoci propi.

7. Les experiències que hem recollit al riu Cardener són una constatació més que les iniciatives per produir més i fer negoci, es trobaven presents a tot el territori. De fet, les fàbriques de riu eren només una cara d'una realitat econòmica molt més polièdrica i que anava consolidant la modernització de Catalunya.

ANNEX 1

FÀBRQUES CONSTRUÏDES AL RIU CARDENER ALS SEGLES XIX I XX

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
El Calvet	Cardona	1884	Antic molí paperer transformat en fàbrica per Comte i Viladomat, que ja tenien la fàbrica de la Costa.
La Costa	Cardona	1816	Antic molí de comerciants locals. Maquinària de contínues. L'any 1876, passa als Comta i Viladomat, fabricants d'Osona i del Berguedà.
La Plantada	Cardona	1878	Construïda i explotada per la família Gallifa de Manresa.
L'Aranyó	Cardona	184?	El 1854 la fan funcionar comerciants de Manresa i Cardona afincats a Barcelona, amb alguns socis d'aquesta ciutat.
Colònia Palà	Navès	1877	El mas Palà tocava al riu i ja hi havia un molí. El propietari i el seu cunyat, un fabricant de Sallent, la construïren i posaren en marxa.
Colònia Valls	St. Mateu de Bages	1903	Després d'una baralla, els Valls se separaren dels Palà i construïren una fàbrica una mica més avall de l'anterior, el Palà Nou.
Fàbrica Jové	Súria	1875	La construí un negociant i industrial d'Igualada formava part del grup de diversos igualadins que seguïren aquest camí.
Fàbrica Vella	Súria	1806	S'hi instal·len les primeres Mule de Catalunya. Antic molí paperer. El 1842 es llogà a un fabricant d'Artés. El 1853 es formà una societat entre l'amo del mas on hi havia la fàbrica i els seus parents de Terrassa.
L'Abadal	Súria	1899	Molí fariner venut a un fabricant de Manresa que el transformà en fàbrica. Acabà en mans de l'empresa de Barcelona que comercialitzava els productes del fabricant manresà.

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
El Fusteret	Súria	1872	Fàbrica de petites dimensions construïda per un fuster de Súria amb moltes dificultats. No sabem si el fuster va convertir-se en fabricant.
Colònia Antius	Callús	1875	Fàbrica construïda per la família Torrents i Fuster, potents comerciants i industrials de Manresa, que ja eren propietaris del mas Antius.
Molí del Guix	Callús	1877	Construït per propietaris locals. Es va dedicar molt poc temps al tèxtil. Fou molí fariner, olier i guixer.
Colònia Cortés	Callús	1884	Construïda pel propietari del mas per llogar-la als fabricants.
Fàbrica Cavaller	Callús	1882	Construïda pel propietari del mas per llogar-la a fabricants, sobretot de Manresa.
Fàbrica Nova	Callús	1895	Construïda pel propietari del mas per arrendar-la a diversos fabricants.
El Paperer	Callús	1874	Era un antic molí convertit en molí paperer. No va ésser mai una fàbrica tèxtil.
El Molinet	Sant Joan Vilatorrada	1899	Molí fariner d'un propietari rural. Fou llogat a industrials que el transformaren en una fàbrica de telers.
Can Canals	Sant Joan Vilatorrada	1871	Antic molí fariner, propietat del mas del mateix nom, reconvertit en fàbrica i llogat a diversos fabricants.
Fàbrica Borràs	Sant Joan Vilatorrada	1853	Fàbrica compartida entre tres socis. Oleguer Borràs era un cabaler d'Igualada que anà a Manresa a aprendre un ofici relacionat amb el sector del tèxtil. A partir d'aquí inicià un procés d'expansió.
Fàbrica Burés	Sant Joan Vilatorrada	1853	Fàbrica compartida. Els Burés eren fusters de Manresa que van prosperar en el món de la construcció i que més endavant es dedicaren al sector tèxtil.

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
Fàbrica Gallifa	Sant Joan Vilatorrada	1853	Fàbrica compartida. Els Gallifa eren perxers de Manresa i a partir d'aquí iniciaren un procés de creixement que acabà amb la construcció de diverses fàbriques tèxtils.
Fàbrica de Barrets	Manresa	1891	L'antiga roda del Calderer que servia per regar es va utilitzar per moure les màquines d'una fàbrica de barrets. Els socis eren de Barcelona.
Fàbrica dels Panyos	Manresa	1820	La primera gran fàbrica construïda a Catalunya pels socis de Pau Miralda i Cia. de Manresa per reubicar els diners que retornaven del comerç amb Amèrica. Construïda per filar i teixir llana.
Fàbrica del Pont de Fusta (I i II)	Manresa	1804	Aprofitava una resclosa d'un antic molí. Fàbrica construïda per una societat amb molts socis, tots ells provinents de la indústria sedera de Manresa.
Fàbrica Cots	Manresa	1804	Aprofitava també la resclosa d'un molí. Els Cots feien temptatives en tota mena d'oportunitats (llana, seda, delmes...) i van voler també provar sort en la indústria cotonera emergent.
Pont Vell	Manresa	1859	Antic molí de la ciutat venut durant la desamortització. Els Gallifa el van convertir en una fàbrica.
Roques Sant Pau	Manresa	1844	Construïda per la societat Gallifa, Argemir i Cia., comerciants de Manresa.
Els Polvorers	Manresa	1872?	Antics molins polvorers transformats en fàbrica tèxtil per un fabricant d'Igualada instal·lat a Manresa.
Vermella	Manresa	1855	Construïda per la família Batlles, fabricants de Manresa
Blanca	Manresa	1855	Construïda per Gaspar Pla, fabricant de Manresa.

Fàbrica	Municipi	Any	Característiques
Pont Rajadell	Manresa	1844	Construïda per comerciants i fabricants de cintes de Manresa.
Els Comdals	Manresa	1804	Hi havia tres molins fariners. Un es va convertir en fàbrica per fabricants de seda i comerciants de Manresa.
Barrera	Castellgalí	1816	Ampliació d'un antic molí propietat de velers i comerciants de Manresa. Fou venuda a un maquinista de Ripoll afincat a Manresa. N'era soci un fabricant de Barcelona.
